

DOWN TO #82 EARTH

Uitgave Vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Netherlands
Jaargang 15 / april 2024

Het besmette
verleden van
Natuurmonumenten

Duitse
klimaatbeweging
protesteert tegen
extremrechts

De strijd
om goud in
Suriname

 MILIEU
DEFENSIE

2023 was het warmste jaar ooit gemeten, melden de VN. In Australië is dat goed merkbaar: 's zomers is het in delen van het land extreem warm en droog. Daardoor begint het bosbrandseizoen steeds eerder en zijn de *bushfires* heftiger en groter in omvang. Afgelopen november ging in Wanneroo, ten noorden van Perth, bijna 2 duizend hectare natuurreservaat, landbouwgrond en stedelijk gebied in vlammen op. Op de foto: in het Jandabup natuurreservaat smeult de veengrond nog na. ■

FOTO: EDO JANDWEHR

8

Spelenderwijs

Kennis en nieuwe inzichten verwerven lukt beter als je er een spelletje van maakt. Ook als het gaat over klimaatverandering.

12

Tegenwicht

Hoe de klimaatcrisis te bestrijden zonder de moed te verliezen? Hannah Ritchie schreef een optimistisch boek – maar schiet ze daar niet een beetje in door?

16

Besmet verleden

Frank Saris schreef een biografie over Pieter van Tienhoven. De voorzitter van Natuurmonumenten was handig met geld en deed tijdens de oorlogsjaren goede zaken.

32

Extreemrechts

In Duitsland zijn grote protesten tegen extreemrechtse politieke partijen. De drijvende kracht erachter: de klimaatbeweging.

38

Vis in de lift

Overall in Nederlandse rivieren vind je dammen en andere barrières waar trekvisserij moeilijk doorheen komen. Daarom bedacht John van Boxel een 'oversteekplaats' voor hen.

26

Gouden bergen

Kleinschalige goudwinning is een belangrijke bron van inkomsten voor Marrons in Suriname. Nu worden ze van hun land verdreven door grote mijnbedrijven.

Commentaar/Ceton

Nachtkastje

Ooit, ergens in een grijs verleden, deed ik een cursus verhalen schrijven. Hartstikke leuk, ik leerde er van alles. Zoals spelen met perspectief. Onze eerste opdracht was simpel: beschrijf iets dat je vandaag hebt meegemaakt, vanuit jezelf. Ik koos het moment dat ik die ochtend het huis verliet, op weg naar de cursus. Met volle rugzak de trap af rennend, brullend naar niemand in het bijzonder: "Waar is mijn bril! Mijn sleutels! Shit, ik ben al te laat!" Deel twee van de opdracht: schrijf dezelfde scene, maar nu vanuit een ander.

Dat was confronterend. Voor mijn geestesooog zag ik mijn gezinsgenoten in de houding springen. Helpzeishaarsleutels-weerkwijt-snel-ZOEKEN DAN! Om pas als de deur achter mij dicht dreunt weer rustig adem te halen. Een leerzame oefening, kortom, en niet alleen voor mijn schrijverskwaliteiten. Filosofe Martha Nussbaum bouwde er een hele theorie omheen. Van literatuur word je empathischer, zegt ze: je leert je beter inleven in anderen. En daarvoor hoef je niet te schrijven, lezen is genoeg. Een goed

15/25/35

In actie/tegen luchtvervuiling

Als de planeet ziek is, wordt al het leven op aarde ziek. Daarom voert huisarts Margarita Vossen actie tegen privéjets en vóór verduurzaming van de zorg. Antoinette Verbrugge deed aangifte tegen Tata Steel, met velen aan haar zijde. En Fenna Swart verzet zich met Comité Schone Lucht – met succes – tegen de komst van biomassacentrales.

En verder

- 02 **In beeld:** bosbrand in Australië
- 07 **Kort nieuws & Schot**
- 20 **Doe het lekker zelf:** muurverf maken
- 22 **Bondgenoten:** Meten=Weten
- 31 **Column Mounir Samuel:** Bushmen zonder bush
- 36 **Hanoeman leest:** door meerdere ogen
- 37 **Cultuurtips**
- 43 **Wisselcolumn:** Shivant Jhagroe
- 44 **Samen eten:** Aanschuiftafel De Ulebelt
- 47 **Brieven & Bijlo's lijstje**

Colofon

Down to Earth
Nummer 82, april 2024
Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie. Het wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt van Milieudefensie weer.

Contact
Postbus 19199
1000GD Amsterdam
020 626 26 20
redactie@downtoearthmagazine.nl
www.downtoearthmagazine.nl

Redactie
Carolien Ceton (hoofdredacteur)
Esmee de Gooyer (redacteur)

Medewerkers
Marel van Andel, Vincent Bijlo, Michiel Bussink, Robert Elsing, Caya Forman, Dewi Gigengack, Radjan Hanoeman, Anne Havelaar, Rosa Hofgärtner, Hidde Jansen, Shivant Jhagroe, Edo Landwehr, Maartje Kuperus, Paul Mutsaers, Susan Oberndorff, Jannes van Roermund, Mounir Samuel, Bas van der Schot, Pépé Smit, Michiel Wijnbergh, Hilde Wijnen, Negin Zendegani.

Redactieraad
Marlijn Dingshof, Karen van den Einde, Erica Meijers

Art-direction en vormgeving
Curve Mags and More
www.curve.nl

Druk
Moderna Printing
Gedrukt op 100% kringlooppapier.

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar voor zes nummers. Je bent dan ook lid van Milieudefensie.

Wijzigen kan bij de Servicelijn:
service@milieudefensie.nl of
020 626 26 20, ma t/m do tijdens kantooruren.
Opzeggen kan via 020 205 14 21, ma t/m vr tijdens kantooruren.

DEELNEMERS VAN DE NATIONALE POSTCODE LOTERIJ

BEDANKT!

Dankzij jouw deelname aan de Nationale Postcode Loterij:

- komen grote bedrijven en de overheid in beweging voor het klimaat
- komt er een Europese wet die bossen beter gaat beschermen
- is er aandacht voor klimaatstress bij jongeren
- vinden steeds meer mensen klimaatrechtvaardigheid belangrijk

**Vervuilers zijn sterk,
samen zijn wij sterker.**

WE KUNNEN NIET WACHTEN

Schot

KLIAMAATZAAK TEGEN ING

Luchtvaart

KLM heeft consumenten misleid met duurzaamheidsclaims en Schiphol heeft omwonenden onvoldoende beschermd tegen geluidsoverlast, zo oordeelden de rechters.

Due Diligence

De EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive is aangenomen. De richtlijn verplicht bedrijven onder andere om een klimaatplan te maken en uit te voeren in lijn met het Klimaatakkoord van Parijs.

Duurzame Islam

Islamitische denkers en instellingen pleiten voor een wereldwijde aanpak

Natuurherstelwet

Jarenlang onderhandelde de Europese Unie over de Natuurherstelwet. De wet wordt gezien als de belangrijkste natuurwetgeving sinds de jaren 90 van de vorige eeuw. EU-lidstaten moeten tegen 2030 herstelmaatregelen invoeren in ten minste 20 procent van de land- en zeegebieden en tegen 2050 in alle ecosystemen die herstel nodig hebben. Begin dit jaar werd de wet aangenomen door het Europese Parlement. De behandeling in maart in de Europese Raad beloofde alleen een formaliteit te zijn, maar onder aanvoering van BBB en NSC draaide de positie van Nederland van een voor- naar een tegenstem. Daarmee was er geen meerderheid meer in de Raad. De Ierse milieuminister Eamon Ryan sprak op X van "een totale ondermijning van Europese besluitvorming". Voor de zomervakantie moet er een oplossing komen. Natuurorganisaties geven de strijd niet op, zeker omdat het nergens zo slecht gesteld is met de natuur als in Nederland.

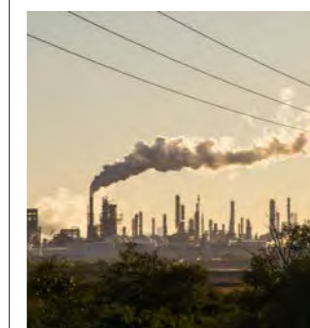
van de klimaatcrisis. Met het convenant Al-Mizan roepen zij "alle moslims op duurzaamheid te omarmen in hun dagelijks leven". Zo eet je pas echt halal als je meer teruggeeft aan de aarde dan je hebt genomen.

Groningen

Exxon en Shell hebben een arbitragezaak tegen de Nederlandse Staat aangespannen om compensatie voor het eerder dicht-draaien van de Groningse gaskraan.

Europese banken

Sinds het klimaatakkoord van Parijs hebben Europese banken 256 miljard euro geïnvesteerd in sectoren die de klimaatcrisis verergeren en kwetsbare ecosystemen bedreigen, blijkt uit onderzoek van onder andere Greenpeace en Milieudefensie.

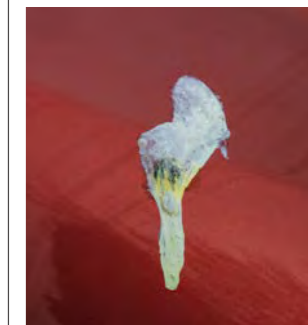

Brazilië

Sinds januari staakt een groep Braziliaanse ambtenaren die werkt aan het tegengaan van ontbossing: zij willen beter betaald voor hun risicovolle werk. De ontbossingsstrategie van president Lula komt daarmee onder druk te staan.

Vogelpoep

Onderzoekers ontdekten dat gebleekte koralen sneller herstellen als ze 'bemest' worden met vogelpoep. Invasieve ratpopulaties op eilanden in de Indische oceaan, vlakbij de riffen, zijn een probleem. Zij doden de zeevogels die daar leven.

Solwara 1

Het diepzeemijnbouwproject Solwara 1, bij Papoea-Nieuw-Guinea, gaat misschien toch van start. Bewoners van de kustgebieden zeggen dat zij niet zijn geconsulteerd. Een groep leiders, activisten en religieuze groepen verzet zich tegen het project en pleit voor een permanent verbod op diepzeemijnbouw.

Kleine dieren

Bij overstromingen komen vooral kleine dieren in de problemen, blijkt uit onderzoek naar de nasleep van cycloon Idai in het Mozambikaanse Gorongosa National Park. Ze verdrinken in laaggelegen plekken of verhongeren omdat hun voedsel te lang niet beschikbaar is. Grote dieren vertrekken naar hogere gebieden en passen hun voeding aan.

Spelletjes spelen voor de planeet

Het klimaatprobleem inzichtelijk maken op een leuke manier? Spelmakers weten wel hoe. “Je bent niet in je eentje een theorieboek aan het lezen en opdrachten aan het maken. Een spel speel je samen.”

TEKST: MAREL VAN ANDEL

Het was het begin van de coronacrisis, een dikke 10 jaar nadat Matt Leacock het bordspel Pandemic ontwierp. De Amerikaanse spelontwerper had, net als veel anderen, meer tijd om te reflecteren op zijn leven. Hij gebruikte die tijd om onderzoek te doen naar klimaatverandering. “Ik was erg negatief over de toekomst, ik had niet het idee dat het nog goed kon komen. Toen ik meer research deed, zag ik welke oplossingen er wél zijn. Dat werd de insteek voor mijn nieuwe spel, dat ik samen met Matteo Menapace ontwierp. Nu, zo’n 4 jaar later, is het af.”

Klimaatverandering stoppen

Het bordspel Daybreak is een coöperatief spel, waarbij vier spelers ieder een wereldmacht vertegenwoordigen: de Verenigde Staten, Europa, China en de meerderheidswereld. De meerderheidswereld bestaat uit alle landen behalve die andere drie: samen vormen ze qua aantal mensen de meerderheid, maar de inwoners hebben vaak lage inkomens en minder toegang tot voorzieningen.

De vier machten hebben gezamenlijk het doel om de koolstofuitstoot zoveel mogelijk te beperken voordat de wereld te veel is opgewarmd, of er te veel groepen mensen in crisis leven. Elke speelronde wordt er koolstof uitgestoten, maar door de juiste keuzes te maken en kaarten te pakken, kun je er samen voor zorgen dat deze uitstoot minder wordt. “Wat zeker helpt, is als alle vier de wereldmachten samenwerken”, zegt Leacock. “In het spel hebben we gekozen voor een mondiaal perspectief, zodat we kunnen laten zien dat het een groot en wereldwijd probleem is. Tijdens onze research lasen we het boek *The 100% solution* van Solomon Goldstein-Rose. Daarin wordt ook gesproken over deze vier wereldmachten en hoe die samen aan de slag moeten tegen klimaatverandering. Dat hebben we als uitgangspunt genomen.”

Plezier en kennis

Leacock had meerdere redenen om het spel te willen maken. “Ten eerste gaat het mij altijd om het spelplezier, ik wil iets maken wat mensen leuk vinden om te spelen. Daarnaast wilde ik mensen graag achtergrondinformatie geven over klimaatverandering. Die combinatie werkt erg goed; mensen vinden het leuk, dus nemen ze de informatie in zich op. Om spelers de kans te geven meer te leren, staan er QR-codes op de kaarten in het spel. Die kunnen ze scannen en dan komen ze uit bij een artikel met meer informatie over het onderwerp van de kaart. Zo bieden we een extra niveau waarop je je kan inlezen.”

Begrijpelijk maken

Ook aardrijkskundeleraar Booy Michielsen zag dat je iets kunt leren met een spel. Hij ontwierp daarom Windkracht!, een kaartspel dat gespeeld kan worden in de klas. “Ik zoek altijd naar nieuwe manieren om mijn lessen interessant te houden voor mijn leerlingen”, zegt Michielsen. “De aanleiding was de publicatie van een nieuw IPCC-rapport, wat zelfs ik als docent

aardrijkskunde moeilijk te behappen vond. Ik dacht: als ik dit op deze manier ga presenteren aan jongeren die voor een deel al 'klimaatmoe' zijn, dan gaat dat niet werken. Dus zocht ik een andere manier.”

Windkracht! speel je met maximaal vijf mensen, waarbij iedere speler een burgemeester is van een andere stad met andere problemen. “Zo is iemand burgemeester in Zeeland, waar verzilting is. En een andere speler burgemeester in Groningen, waar de bodem verzakt door gasboringen. Ik heb ervoor gekozen om het spel op Nederland te richten, omdat ik mijn leerlingen iets wil bijbrengen over de invloed die hun eigen keuzes hebben. Een spel in eigen land sluit daar goed bij aan. Van lokaal tot nationaal moeten zij proberen oplossingen te vinden en de juiste keuzes te maken. Daarbij gaat het er bijvoorbeeld om of een kerncentrale juist goed of slecht is, of hoe je kunt bouwen met duurzame energiebronnen. Je kunt in het spel ook experts inhuren zodat je beter weet wat de opties zijn. Alle informatie wordt uitgelegd in het spel, waardoor iedereen het zonder voorkennis kan spelen.”

Degene die zijn stad als eerst energieneutraal heeft gemaakt, die wint. “Het spelen van een spel roept zeker bij jongeren een directe betrokkenheid op. Ze zijn nieuwsgierig naar deze nieuwe manier van leren, en er is veel competitiviteit op die leeftijd. Daardoor gaan ze extra fanatiek aan de slag met het onderwerp.” Het spel van Michielsens werkt zo goed dat de gemeente Tilburg besloot het te financieren voor alle scholen in Tilburg. Ondertussen zijn ook zeven andere gemeentes in Nederland op die manier aangehaakt.

Van kennis naar inzicht

Met het spelen van een spel kunnen mensen niet alleen kennis opdoen, maar ook tot nieuwe inzichten komen, die later weer kunnen leiden tot ander gedrag. Leacock legt uit: “Je leert niet alleen de definities, je moet ze ook toepassen in het spel. Op die manier zie je voor je op tafel wat er gebeurt en leer je de processen en technieken kennen. Je hoeft bijvoorbeeld niet precies te weten wat accumulatie is, maar ondertussen zie je wel dat de thermometer oploopt en dat daardoor nieuwe crises ontstaan. Op die manier kun je inleven en je een onderdeel van de oplossing voor het klimaatprobleem voelen. Uiteindelijk kun je het je eigen maken welke gevolgen de door jou gemaakte keuze heeft voor de wereld.”

FOTO: JULES VAN IPEREN

“Jongeren zijn competitief, ze gaan extra fanatiek aan de slag”

De grootste uitdaging voor Leacock was om het spel hoopvol te maken, maar ondertussen te laten zien hoe complex het klimaatprobleem is. “Dat is ook een belangrijk inzicht om te hebben. In het spel zie je allerlei oplossingen, maar het is niet makkelijk om het te winnen, net als de echte klimaatcrisis. Daarbij hopen we natuurlijk dat de spelers na het spel nog bespreken wat ze anders hadden kunnen doen, of hoe de crisis beter aangepakt had kunnen worden als ze het nog een keer spelen.”

Samen aan de slag

Wat ook helpt: een spel speel je niet alleen. Michielsens ziet dat het zijn leerlingen aanmoedigt om elkaar te helpen en vragen te stellen. “Je bent niet in je eentje een theorieboek aan het lezen en opdrachten aan het maken. Je kunt samen een discussie voeren over of biomassa goed of slecht is en op die manier met zijn allen nieuwe dingen leren.”

Daarnaast praat Michielsens na afloop van het spel altijd na. Zo kunnen leerlingen inzichten delen en terugkomen op situaties die zijn voorgekomen. Ondertussen kan Michielsens het spel koppelen aan de te behandelen lesstof. “Bij kinderen in groep 7 kan zo'n nagesprek gaan over wat duurzaamheid is. In de hogere klassen op de middelbare school analyseren we het spel en hebben we het over welke keuzes ik als maker gemaakt heb en hoe dat te vergelijken is met de realiteit. Dat levert heel snel en makkelijk mooie gesprekken op.”

Escape room

Samen het gesprek aangaan en oplossingen vinden is ook de insteek van de Klimaat Escape Game, ontwikkeld en begeleid door Nathalie van Loon en Erica Beneker voor de Klimaat-academie. De Klimaatacademie is een initiatief van Klimaatverbond Nederland om kennis en oplossingen voor de energietransitie te delen met professionals. Dit is dan ook precies het doel van dit spel. Verschillende belanghebbenden kunnen het samen spelen, waarbij iedereen een andere rol aanneemt. Het werkt hetzelfde als een escaperoom: voordat de tijd om is, moet er een oplossing op tafel liggen voor een bepaald probleem. Dat kan een breed en algemeen probleem zijn, maar ook specifiek worden toegesneden op een gemeente of de personen die aanwezig zijn. Het kan bijvoorbeeld gaan

over duurzame warmte, zonneweides of wind op land. “Ons spel wordt gespeeld op een levensgroot speelveld van 4 bij 4 meter”, zegt Van Loon. “Het zorgt ervoor dat je staat, rondloopt en op een andere manier naar de situatie kijkt: je zit niet meer achter je computer aan je bureau. Wanneer je het speelt, zie je dat mensen meer hun creatieve hersenhelft gaan gebruiken, en niet alleen het deel dat we normaal gebruiken voor redeneren en analyseren. Dat zorgt ervoor dat er allerlei vernieuwende, mooie dingen naar boven komen”, zegt Van Loon. “Door ook nog de tijdsdruk op te voeren, willen we dat de spelers de noodzaak echt gaan voelen, in hun lijf.” Na zo'n 2 uur is de tijd om: als er geen oplossing is, hebben de spelers verloren.

Ieder een eigen rol

Behalve een nieuwe omgeving ziet Van Loon dat ook het aannemen van een nieuwe rol binnen het spel veel kan toevoegen. “Het werkt zelfs het best als iedereen een andere rol speelt dan ze normaal gesproken vervullen”, zegt Van Loon. Bijvoorbeeld die van beleidsmaker in plaats van eigenaar van een bedrijf. Door die andere rol worden de spelers geconfronteerd met dilemma's waar een ander tegenaan loopt. Zo kunnen ze zich beter inleven in de positie van die ander. “Ondertussen geven we ook altijd de opdracht om een karikatuur te maken van je rol. Zo worden de mensen die de rol in het echte leven hebben, geconfronteerd met hun eigen invloed. Dat kan in een spel, omdat mensen weten dat het 'toch maar een spelletje' is. In het echte leven zou er wrijving ontstaan.” Dat ziet ook Leacock: “Met een spel creëer je een sociaal geaccepteerde omgeving waarin je het kan hebben over moeilijke onderwerpen, omdat je niet vanuit jezelf hoeft te spreken.” Bij de Klimaat Escape Game is een van de uitkomsten dat het goed kan zijn om in het echte leven je rol juist wat meer los te laten. “Naarmate de tijd verder tikt, wordt het steeds duidelijker dat er niks gaat gebeuren als iedereen blijft vasthouden aan de formaliteiten en termen die passen bij de rol die ze spelen. De enige manier om het te halen is als iedereen gaat handelen als een mens in crisis, en niet vanuit hun eigen baan.” ■

“Onze generatie kan de klimaatcrisis oplossen”

Waar de meeste klimaatwetenschappers roepen hoe nijpend de situatie is, schetst de Britse Hannah Ritchie hoopvolle perspectieven. Haar boodschap: we hebben de mogelijkheden om onze grootste klimaatproblemen op te lossen, nu meer dan ooit. Maar dan moeten we niet verzanden in doemdenken.

TEKST: CAYA FORMAN BEELD: SHUTTERSTOCK

Onlangs verscheen de Nederlandse vertaling van Hannah Ritchies eerste boek, *Niet het einde van de wereld*. In eerste oogopslag snijdt haar boodschap weinig hout. We moeten ons toch juist wél enorme zorgen maken om het klimaat?

Ritchie is senior onderzoeker Global Development aan de Universiteit van Oxford. Daarnaast is ze hoofdonderzoeker bij Our World in Data, een organisatie die de meest urgente wereldproblemen onder de loep neemt. Met haar boek wil ze mensen anders laten kijken naar onze grootste klimaatproblemen en -oplossingen. Ze richt zich op de vooruitgang die de mensheid wél geboekt heeft en de kansen die er nu liggen.

Kun je vertellen waar je boek over gaat?

“Als wetenschapper zoom ik uit en kijk ik naar wat we al weten. Ik bekijk cijfers en gegevens op de lange termijn, om te zien welke veranderingen zich in de wereld voordoen. Pas als je daar van een afstand naar kijkt, kun je zien er werkelijk gebeurt. Op deze manier behandel ik luchtvervuiling, klimaat, ontbossing, voedsel, verlies van biodiversiteit, overbevissing en plastic. Mijn boek is een datagedreven blik op de grootste problemen waar we mee te maken hebben. Ik laat zien waar we nu staan en wat, volgens mij, de volgende stap zou moeten zijn. De kernboodschap is: deze problemen zijn groot, urgent en hebben enorme gevolgen. Maar ze zijn wel op te lossen.”

En waarom wil je juist deze boodschap overbrengen?

“Van kinds af aan is klimaatverandering een onderdeel van mijn leven. Later koos ik voor een studie aardwetenschappen, en op een gegeven moment bereikte ik een punt waarop ik rondliep met hetzelfde gevoel dat veel mensen tegenwoordig hebben. Namelijk dat we moeten accepteren dat onze problemen steeds erger worden en de toekomst nooit beter zal zijn dan het nu. Ik voelde me verlamd.

Toen ik de data over deze onderwerpen bestudeerde, kwam ik erachter dat mijn gevoel niet klopte. Als je een stapje terugdoet, blijkt dat we wél vooruitgang boeken. Ik wil tegenwicht bieden aan de mentaliteit dat we gedoemd zijn en er niks is wat we nog kunnen doen om het tij te keren. Want dat is niet wat de wetenschap ons vertelt. En het is ook nog eens contraproductief! In zekere zin is mijn boek dus een oproep om er nu alles aan te doen om de problemen op te lossen, en er niet van weg te kijken.”

Welke vooruitgang hebben we dan geboekt?

“In mijn boek leg ik uit dat duurzaamheid tweeledig is. De VN-commissie Brundtland uit 1987 definieert duurzame ontwikkeling als: voldoen aan de behoeften van de huidige generatie zonder de behoeften van toekomstige generaties in gevaar te brengen. In milieukringen merk ik dat de aandacht vooral naar één deel gaat: het beschermen van ons milieu voor toekomstige generaties.

Het andere deel is er dus voor zorgen dat mensen vandaag de dag een goed leven hebben. Op dat vlak zijn we de afgelopen decennia dramatisch vooruitgegaan. In het grootste deel van de wereld zijn alle maatstaven voor menselijk welzijn omhooggeschoten. Denk aan kind- en moedersterfte, geboortecijfers, hongersnood en toegang tot allerlei faciliteiten die we nu als vanzelfsprekend zien. Maar ook daar zijn we er nog niet, want er is veel ongelijkheid in de wereld. Het punt is dat we wel al grote stappen hebben gezet.

Het probleem is dat die vooruitgang ten koste is gegaan van het milieu. De grote uitdaging van de komende decennia is om dat evenwicht te herstellen. Kunnen we het welzijn van mensen verbeteren en tegelijkertijd het milieu beschermen? Ik denk dat het antwoord ja is.”

Je zegt zelfs dat wij de eerste generatie in de geschiedenis zijn die duurzaamheid kunnen bereiken. Waarom ben je daar zo zeker van?

“Daar ben ik helemaal niet zeker van! Ik denk dat we de kansen hebben om die generatie te zijn, maar daarvoor moeten we bepaalde oplossingen wel implementeren. Menselijke vooruitgang hoeft nu en in de toekomst niet meer ten koste te gaan van het milieu, omdat we veel meer mogelijkheden hebben – in dat opzicht zijn we vooruitgegaan. Als je naar de geschiedenis kijkt, was ons welzijn lange tijd afhankelijk van bijvoorbeeld het gebruik van fossiele brandstoffen voor energie, of het uitbreiden van landbouwgrond naar bossen en leefgebieden. Tegenwoordig kunnen we energie op een koolstofarme en minimaal vervuilende wijze produceren. Op het gebied van landbouw is het mogelijk om voedsel op een veel kleinere hoeveelheid land te verbouwen dan we dat nu doen. Daarmee kunnen we een einde maken aan ontbossing en beginnen met

het herstellen van natuurlijke habitats. In mijn boek beschrijf ik meerdere van dat soort oplossingen.”

Klinkt logisch. Hoe kan het dat de meeste mensen hier minder positief over zijn?

“De negativiteit rondom deze onderwerpen is meer dan terecht. De problemen zijn enorm en we zijn niet zo snel vooruitgegaan als had gemoeten. Ik denk alleen dat het gevoel in evenwicht moet zijn. Als we ook optimistisch zijn, raken we niet zo snel verlamd. Dan kunnen we er nog iets aan doen. We moeten gewoon veel sneller handelen dan we nu doen.”

Zo lijkt het wel heel simpel. Hoe kunnen we dan versnellen?

“Veruit de grootste aanjager zullen goedkope koolstofarme technologieën zijn. Die zijn heel belangrijk, zelfs om rijkere landen ervan te overtuigen om sneller te handelen. Het goede nieuws is dat veel van deze alternatieven, zoals wind- en zonne-energie, nu de goedkoopste opties zijn.

“Het goede nieuws is dat wind- en zonne-energie nu de goedkoopste opties zijn”

Daarnaast kun je veranderingen sneller realiseren als onderwerpen minder worden gepolitiseerd. Op het gebied van energie is er bijvoorbeeld veel verdeeldheid gecreëerd die de vooruitgang tegenhoudt. Vaak wordt aangenomen dat politiek rechts tegen veel van deze oplossingen is. Dat is niet waar, denk ik: het ligt er helemaal aan hoe je de kwestie *frames*. Een groot deel van de oplossing

bestaat uit het vinden van de juiste boodschap voor het juiste publiek.

Ik zou willen dat iedereen net zoveel passie voor klimaatverandering had als ik, maar uiteindelijk boeit het me niet waarom iemand voor hernieuwbare energiebronnen kiest. De uitkomst is wat telt. En ik denk dat onze generatie de uitkomst voor onze wereld positief kan beïnvloeden.”

Commentaar

Aiske Taverne en Lisa Doeland reageren op de uitspraken van Hannah Ritchie. Zie volgende pagina.

Lisa Doeland

Filosoof, schrijver en universitair docent over onder andere de klimaatcrisis

“Ritchie vertelt een bekend verhaal. De milieubeweging focust zich op data over ecologische achteruitgang, zegt ze, omdat er iets moet overblijven voor toekomstige generaties. Maar voor de huidige generaties gaat het toch goed? Bovendien is haar definitie van duurzaamheid, die van de Brundlandt-commissie, eigenlijk heel problematisch en zeker niet de sterkste. Hij past toevallig wel goed binnen het groeikapitalisme.

“Haar definitie van duurzaamheid past toevallig wel goed binnen het groeikapitalisme”

Ritchies boodschap gaat gewoon weer over de westerse levensstandaard als doel voor de héle wereld. Dus: problemen over de schutting gooien naar de volgende generaties – of over de grenzen van Fort Europa. Die levensstandaard kunnen we best lang volhouden in sommige delen van de wereld, daar biedt ze genoeg handvatten voor. Maar er is nul aandacht voor andere delen van de wereld. Zo gaat ze er totaal aan voorbij dat al die “schone” energie die wordt opgewekt met windmolens of zonnepanelen ook extractivistisch, neokoloniaal en vervuilend is.

Ritchie zegt ook dat er minder gepolitiseerd moet worden. Dat moet juist méér! Ze heeft de logica van een manager: als we alle neuzen maar dezelfde kant op krijgen, dan komt het goed. Maar de ecologische crisis is bij uitstek een politieke crisis: een deel van de mensen trekt over de rug van andere mensen dingen naar zich toe. En dan komt die Brundlandt-definitie weer voorbij: die klinkt alsof de rest van de wereld zich moet ontwikkelen tot het niveau van de zogenaamde ‘beschaving’ en het comfort dat het westen heeft gerealiseerd. Maar het tegenovergestelde moet gebeuren: de mondiale bovenklasse moet inleveren. Dus kun je het niet voor iederéén naar tevredenheid oplossen.”

Aiske Taverne

Coördinator Community bij Milieudefensie Jong en socioloog

“Persoonlijk vond ik het wel verfrissend om een ander geluid te horen. Hannah Ritchies boek heeft een andere toon dan de reguliere klimaatwetenschap. Het is een interessante invalshoek, maar wel een met mitsen en maren.

Ritchie vertelt de boodschap wel erg simplistisch. Voor mijn gevoel heeft ze een hele technische benadering van de oplossing van het klimaatprobleem. Daar is wel meer voor nodig dan overgaan op hernieuwbare energie. Volgens de definitie van duurzaamheid die zij hanteert, zijn we inderdaad heel goed bezig. Maar zo ligt het niet. Ik zit in m'n maag met ongelijkheid: mensen in andere landen ondervinden al de gevolgen van klimaatverandering, veel meer dan wij in het westen. En de oplossingen die er zijn, werken niet voor iedereen. Mensen aan de onderkant van de samenleving worden keihard geraakt. Haar benadering vind ik erg westers georiënteerd. Bij Milieudefensie Jong focussen we op klimaatrechtvaardigheid en systeemverandering. En ja, dat is moeilijker te bewerkstelligen dan zonnepanelen en windmolens.

“De oplossingen die er zijn, werken niet voor iedereen”

Volgens Ritchie moeten we ons niet laten verlammen door doemdenken. Daar ben ik het mee eens, maar laten we wel kritisch blijven op het systeem waarin we leven. Dat hoeft niet te betekenen dat we lamgeslagen worden. Ik had zelf last van klimaatstress, net als veel jongeren, maar dat is minder geworden sinds ik actief ben geworden bij Milieudefensie Jong. Er is zeker een groep die wel afhaakt: die ervaart klimaatstress, wat wordt omgezet in apathie en een laag vertrouwen in politiek en instanties. Maar in mijn werk als coördinator kom ik veel jongeren tegen die er hetzelfde in staan als ik. Over degenen die ons kunnen vinden of op een andere manier hun zorgen omzetten in actie maak ik me geen zorgen. We kunnen de stress en frustratie samen omzetten in actie om grote bedrijven en de overheid ter verantwoording te roepen. Ik focus meer op wat ik wél kan doen. Dat is het medicijn.” ■

ANTOINETTE VERBRUGGE

Antoinette Verbrugge strijdt al jaren als burgerlobbyist tegen de vervuiling door Tata Steel. Daarvoor won ze in januari de Marga Jacobs Milieuprijs.

TEKST: DEWI GIGENGACK BEELD: ROBERT ELSING

“Ik ben opgegroeid in Zeeuws-Vlaanderen aan de Westerschelde en houd van het water. Ik leefde met de getijden, ging met eb de schorren op om zeekraal te plukken. Maar als kind dacht ik ook: wat komt er uit de schoorstenen van Dow Chemical? En waarom stinkt die fabriek in Sluiskil zo? Volgens mijn ouders was dat allemaal goed geregeld. Bovendien hebben we daar onze welvaart aan te danken, zeiden ze. In 2018 ging ik in Wijk aan Zee wonen. De overheid beschermt ons wel tegen te erge vervuiling, dacht ik. Direct de eerste nacht rook ik die verschrikkelijke stank van Tata Steel. Die verstikkende lucht herkende ik van de cokesfabriek in Sluiskil uit mijn jeugd. Ik ben me erin gaan verdiepen en ertegen gaan strijden.”

Basisbehoeften

“Ik noem mijzelf een burgerlobbyist. Maar ik werd van het kastje naar de muur gestuurd en dat vrat aan me. Ik wilde me niet machteloos voelen en besloot daarom in 2021 om aangifte te doen tegen Tata Steel. Gelukkig kreeg ik advocaat Bénédicte Ficq aan mijn zijde en sloten heel veel mensen zich aan.

Tata Steel is niet het enige bedrijf waar ik me op richt. Er zijn meer regio's met vervuilende industrieën en een falende overheid. Te lang al gaat de economie boven de gezondheid van mensen, dieren en de planeet. Daarom heb ik de stichting Gezondheid op 1 opgericht. Samen met andere organisaties strijden we voor schone lucht en een veilige leefomgeving. Het is eigenlijk bizar dat

je moet vechten voor die basale behoeften. We bereiden op dit moment een aantal acties en rechtszaken voor, onder meer tegen de giftige bollenteelt.”

Groeiende golf

“We moeten nu alles op alles zetten. En dat lukt: de golf wordt groter. Zoveel burgers staan op en verenigen zich. Op zoveel plekken maken mensen gebruik van inspraakmogelijkheden, starten ze rechtszaken, zorgen ze voor bewustwording. Het mooie is: iedereen kan iets doen. Hoe weinig energie of geld je ook hebt. Je hoeft niet per se op de A12 te gaan liggen. Je kunt ook sjaals met rake boodschappen haken vanaf je bank. En al die initiatieven gaan elkaar op een gegeven moment raken. We kunnen het tij nog keren.” ■

Natuur als rechtse hobby

Natuurbehoud was lange tijd vooral een middel om geld te verdienen en macht te vergaren. Soms op een hele bedenkelijke manier, zoals tijdens de Tweede Wereldoorlog. Frank Saris schreef een biografie over Pieter van Tienhoven, de voorzitter van Natuurmonumenten. “De bezetting kwam hem eigenlijk wel goed uit.”

TEKST: HIDDE JANSEN BEELD: MICHIEL WIJNBERGH

De geschiedenis van de natuurbescherming in Nederland is onlosmakelijk verbonden met de naam Jac. P. Thijsse, de schrijver, onderwijzer en bioloog die aan de wieg stond van Natuurmonumenten. Een minder vaak gehoorde, maar minstens zo belangrijke naam in deze geschiedenis is Pieter van Tienhoven. Bioloog en historicus Frank Saris laat in zijn boek *Rentmeester van nature* – dat in maart verscheen – zien hoe Van Tienhoven in de eerste helft van de twintigste eeuw een grote stempel drukte op de Nederlandse natuurbescherming. Wie denkt dat dit enkel een verhaal is van liefde voor alles wat groeit en bloeit, komt helaas bedrogen uit.

Waarom wilde je een boek schrijven over Pieter van Tienhoven?

“Dat kwam vooral voort uit nieuwsgierigheid. In mijn werk als bioloog en historicus ben ik de naam van Pieter van Tienhoven op allerlei manieren tegengekomen. Bijvoorbeeld zijn handel en wandel binnen de vogelbescherming, maar ook zijn werk als rentmeester in de Biesbosch, een plek waar ik als jonge bioloog vaak kwam. Daarnaast ben ik bij research voor een ander boek gestuit op een aantal brieven aan en over Van Tienhoven. Daaruit kwam een beeld naar voren van een bijzonder heerschap dat veel touwtjes in handen had. Dat triggerde mij om verder de archieven in te duiken. En dat resulteerde in een biografie.”

Van Tienhoven was in 1906 betrokken bij de eerste aankoop van Natuurmonumenten,

het Naardermeer. Was hij net als Thijsse een echte natuurliefhebber?

“Nee, enige liefde voor de natuur heb ik bij hem niet kunnen bespeuren. Ik kan niet anders concluderen dan dat zijn motieven waren macht en geld. Dat schreef hij overigens zelf ook in brieven. Hij was vooral geïnteresseerd in hoe hij terreinen en landgoederen kon aankopen, hoe hij deze kon financieren en hoe dat bezit zoveel mogelijk rendement kon opleveren. Als beurshandelaar had hij veel verstand van beleggen. Hij bedacht om bij de aanschaf van natuurterreinen, zoals het Naardermeer, te werken met obligaties. Dat was in die tijd helemaal nieuw. Ook bracht hij het ondernemerschap en nieuwe organisatievormen binnen in de natuurbescherming.”

Waren Van Tienhoven en Thijsse een goede match?

“Thijsse had zelf weinig verstand van financiën dus hij kon een financieel talent als Van Tienhoven goed gebruiken. Op voorspraak van Thijsse kwam Van Tienhoven in 1907 in het bestuur van Natuurmonumenten. Na de Eerste Wereldoorlog werd hij voorzitter en penningmeester. Van Tienhoven had op zijn beurt baat bij de promotie die Thijsse maakte voor de natuur met lezingen en verhalen voor *De Groene Amsterdammer*. Die publiciteit leverde namelijk weer nieuwe donateurs en investeerders op. Thijsse en Van Tienhoven hadden elkaar dus echt nodig.”

Wat voor man was Van Tienhoven?

“Een autoritaire, ontoegankelijke man die weinig tegenspraak dulde. Met

name van inspraak van jongeren en vrouwen moest hij niks hebben. Thijsse noemde de aanpak van Van Tienhoven in 1936 al eens het ‘Führerprinzip’, verwijzend naar de persoon die destijds bij onze oostburenen huishield. Toch ben ik nergens tegengekomen dat Thijsse echt moeite had met deze houding. Behalve bij Natuurmonumenten was Van Tienhoven ook nauw betrokken bij verschillende internationale natuurbeschermingsorganisaties, Vereniging De Hollandsche Molen en de Nederlandse Vogelbescherming. Eind jaren 30 bracht hij al deze clubs onder in zijn pand aan de Amsterdamse Herengracht. Hij was duidelijk op zoek naar alleenheerschap bij binnen de natuurbescherming.”

Stokte die missie toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak?

“Integendeel, de bezetting kwam Van Tienhoven eigenlijk wel goed uit. Zijn streven naar alleenheerschap en zijn visie op natuurbescherming pasten perfect in het plaatje van de Duitsers. Zij hadden hout nodig als brandstof en bouw materiaal, maar ook jachtterreinen voor de SS-bazen. En Van Tienhoven was zeer bereid om daaraan mee te werken. Zo kon hij op z'n post blijven zitten. Hij was dus veel meer dan burgemeester in oorlogstijd. In 1941 werd Van Tienhoven door de hoogste SS-baas in Nederland aangesteld als hoofd van de natuur- en cultuurkamer.”

Wat betekende deze houding voor de andere bestuurders en leden van Natuurmonumenten?

“De grootste impact had het op de joodse bestuurder Henri Polak, de eerste politicus in Nederland die landelijk aandacht vroeg voor natuurbescherming. Dat begon al voor de oorlog uitbrak, in 1936, toen NSB'er James van Hoey Smith toetrad tot het bestuur van Natuurmonumenten. Polak had hier grote moeite mee en weigerde naast hem plaats te nemen. Hij waarschuwde meerdere malen voor het ‘binnenwandelende fascisme’, maar Van Tienhoven deed hier helemaal niks mee. Uiteindelijk is Polak

zelf opgestapt. Kort na het uitbreken van de oorlog heeft hij Van Tienhoven nog een briefje geschreven met de tekst: 'Ben ik dan geen vriend meer van je?' Dat vond ik behoorlijk aangrijpend om te lezen. Niet veel later zijn Polak en z'n vrouw verraden en afgevoerd. Tijdens de oorlog trad ook een andere NSB'er, Jacob Jeswiet, toe tot het bestuur. Dat was in 1943, toen al breed bekend was met welke gruwelijkheden de Duitsers zich bezighielden. Toch heb ik bij Van Tienhoven geen greintje twijfel kunnen bespeuren over de benoeming van Jeswiet. Ondertussen hadden de joodse leden, al dan niet vrijwillig, hun lidmaatschap ingeleverd."

En Thijsse, wat deed hij?

"Die bleef zijn werk doen op het gebied van natuuronderzoek en het zoeken van publiciteit. In zijn houding tegenover de Duitsers heb ik me niet echt verdiept, dus daar kan en wil ik weinig over zeggen. Behalve dat Thijsse halverwege de oorlog zijn expliciete goedkeuring gaf aan financiële steun door de bezetter."

Speelde Van Tienhoven ook actief een kwalijke rol in de oorlog?

"Hiervan is in ieder geval één voorbeeld bekend: het verraad van ondergedoken joden in het natuurgebied Korenburgerveen in de Achterhoek. Een opzichter van Natuurmonumenten, Johan Umland, had deze mensen een plek toegewezen waar ze een barak konden bouwen. Toen Van Tienhoven hier via via over hoorde, gaf hij Umland opdracht om de Duitsers in de Achterhoek in te lichten. Dezelfde avond nog werden de onderduikers afgevoerd naar Westerbork en Auschwitz."

Hoe kwamen Van Tienhoven en Natuurmonumenten uit de oorlog?

"Vrij ongeschonden eigenlijk. De organisatie stond er financieel goed voor en het handelen in de oorlog is – in tegenstelling tot bij andere natuurclubs – niet onderzocht. De ambtenaar die dit moest doen, concludeerde dat dit niet nodig was. Opmerkelijk: kort hierna trad deze

**“Henri Polak
waarschuwde
meerdere
malen voor het
binnenwandelede
fascisme”**

man toe tot het bestuur van Natuurmonumenten. Van Tienhoven bleef tot kort voor zijn dood in 1953 gewoon op zijn plek zitten. De enige bestuursleden die moesten aftreden, waren de voor collaboratie veroordeelden Hoey Smith en Jeswiet. Al was Van Tienhoven het hier niet mee eens. Hij wilde zelfs nog expliciet vermeld hebben dat ze goede dingen hadden gedaan voor Natuurmonumenten."

Na de publicatie van je boek heeft Natuurmonumenten aangekondigd een onderzoek te starten naar hun rol in de oorlog. Wat vind je daarvan?

"Ik vind het goed dat ze dat doen, maar wat mij betreft is het veel te laat. Ik heb mijn bevindingen al een paar jaar geleden met hen gedeeld. Met het advies om snel verder onderzoek te doen en met een goed verhaal te komen als het boek verschijnt. Want als je dan zegt: 'We wisten het al een paar jaar, maar we gaan er nu mee aan de slag', ben je ongeloofwaardig. Maar helaas hebben ze dus wel gewacht. Dat vind ik erg droevig. Het is een supergevoelig onderwerp, dat kun

je niet even een paar jaar opzijzetten. Zo creëer je voer voor politici die toch al voortdurend twijfel zaaien over het belang van natuurbescherming. Ook had ik gekozen voor een andere vraagstelling. Ze laten nu het NIOD onderzoeken of er natuur is aangekocht met joods geld. Maar ik vraag me af of ze hier iets over gaan vinden. Bovendien zou het niet alleen over geld moeten gaan. Het zou veel beter zijn om een oorlogshistoricus de opdracht te geven om de bronnen uit mijn verhaal na te gaan en te kijken of het perspectief dat ik schets klopt met specifieke oorlogshistorische kennis."

Welk gevoel houdt je zelf over aan je boek?

"Een heel dubbel gevoel. Enerzijds ben ik er best trots op en vind ik dat het verhaal verteld moet worden. Maar tegelijkertijd zit ik ermee in mijn maag. Toen ik die brieven van Polak tegenkwam, had ik echt pijn in mijn buik. Als historicus had ik iets heel waardevols gevonden, maar als natuurbeschermer was ik er niet blij mee. De natuurbescherming is mijn eigen achterban, zo'n besmette historie

is niet iets om trots op te zijn. Ik ga maar snel verder met een nieuw boek."

De biografie over Pieter van Tienhoven is niet het eerste natuurhistorische boek van Saris. Eerder al schreef hij over de geschiedenis van de Vogelbescherming, de natuurbescherming in Nederland en de Biesbosch. Daarnaast promoveerde hij in 2018 aan de Radboud Universiteit met een biografie over Victor Westhoff, die als botanicus een grote rol speelde in de Nederlandse natuurbescherming in de tweede helft van de vorige eeuw.

Waar komt je interesse in de geschiedenis van de natuurbescherming vandaan?

"Toen ik rond 1970 biologie ging studeren, las ik *Silent Spring* van Rachel Carson. In dat boek, dat uitkwam in 1962, beschrijft Carson hoe pesticiden uit met name de landbouw onze hele leefomgeving aantasten. Als natuurliefhebber werd ik daar echt door geraakt. Mijn idee was dat de natuurbescherming wel wat met die boodschap zou doen, maar tot mijn verbazing bleken ze helemaal geen oog te hebben voor de milieusituatie.

Dat vond ik bizar. Ik vroeg me af hoe dat kon. Hebben ze zitten slapen? Of spelen er andere dingen? Vanuit die vragen ben ik me in de geschiedenis van de natuurbescherming gaan verdiepen."

En wat vertelt die geschiedenis?

"Dat de natuurbescherming lange tijd een verhaal was van geld en macht en veel minder van natuur en biodiversiteit. Het ging organisaties als Natuurmonumenten vooral om het vergaren van inkomsten, bijvoorbeeld via notabelen en jachtpenningen. Natuurterreinen waren dan ook vaak jachtterreinen voor landeigenaren en andere welgestelden. Natuur was dus echt voor de elite. Geen linkse, maar een rechtse hobby. Zorg voor flora en fauna als maatschappelijk streven, zoals we dat nu kennen, was er nauwelijks."

Is dit 'rechtse' karakter van natuurbescherming uniek voor Nederland?

"Nee, zeker niet. Over de hele wereld zie je vergelijkbare belangstelling voor natuur als verdienmodel. Vooral in westerse landen of voormalige kolonies daarvan. Prominente natuurbeschermers, zoals Van Tienhoven, hadden veel affiniteit met de Boerenbeweging in Zuid-Afrika. Daar zat aan natuurbescherming ook nog een racistisch tintje, zoals het afschermen van gebieden tegen de oorspronkelijke bewoners en behoud van 'raszuiverheid'. Vergelijkbare sentimenten vind je ook terug in andere landen, zoals de Verenigde Staten."

Wanneer kwam in Nederland het kantelpunt?

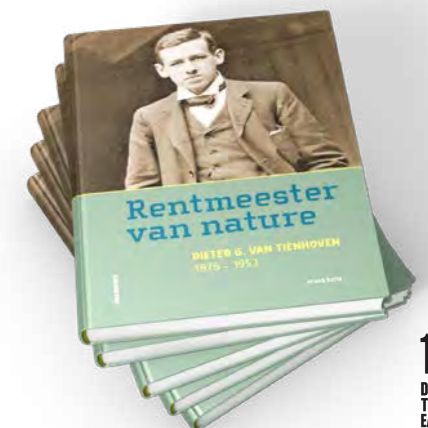
"Eind jaren 60, begin jaren 70. Toen kwam in de maatschappij steeds meer bewustwording rondom milieu en natuur. Onder meer door boeken als dat van Carson, maar ook het rapport 'Grenzen aan de groei' van de Club van Rome droeg hieraan bij. In die tijd ontstonden organisaties als Milieudefensie. Zelf werd ik namens de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie lid van de districtscommissie van Natuurmonumenten in Amsterdam. Ik weet nog dat ik me daar als jonge student met lang haar tussen de

Frank Saris (Haarlem, 1952) studeerde biologie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en hoger management aan de Hogeschool Rotterdam. Als bioloog heeft hij een voorliefde voor vogels, bijen en de natuurgebieden de Biesbosch en de Ooijpolder. Saris was onder meer 25 jaar directeur van Sovon Vogelonderzoek Nederland. Momenteel is hij betrokken bij Hortus Nijmegen, de Vogelbescherming en burgerinitiatief Duurzame Ooijpolder. Daarnaast houdt hij zich bezig met onderzoek en het schrijven van boeken over de natuur en natuurbescherming.

mannen in driedelig grijs totaal niet op mijn gemak voelde."

Naast bioloog en schrijver ben je ook actief als bestuurder bij natuurorganisaties. Zie je overeenkomsten tussen jouw aanpak en die van Van Tienhoven?

"Haha, nee, geen enkele. In tegenstelling tot Van Tienhoven ben ik van het bottom-up model en het betrekken van leden. Ik heb weinig affiniteit met autoritair leiderschap en heb altijd enorm veel waarde gehecht aan de inspraak van vrijwilligers en leden. Zonder hen ben je niks. Daarnaast vind ik discussies met de achterban altijd leuk. Als je keuzes maakt, moet je daarover verantwoording afleggen. Ik heb me ook zelden bedreigd gevoeld door mensen met een andere mening. Van Tienhoven riep bij de geringste kritiek of tegengas al dat de zaal moest worden ontruimd. Dat zie je mij niet doen." ■

Doe het lekker zelf/muurverf maken

Een beter milieu: waar begin je? Bij de grote vervuilers, natuurlijk. Maar je kunt ook zelf aan de bak! Bijvoorbeeld door dingen te maken in plaats van ze kant-en-klaar te kopen. Zoals muurverf. Doe-het-groener Hilde Wijnen saust de wand met een huisgemaakt recept.

TEKST: HILDE WIJNEN ILLUSTRATIES: PÉPÉ SMIT

Fluweelzachte muren zonder latex

Zo nu en dan een muurtje verven, niemand ontkomt eraan. En waarmee doe je dat? Latex natuurlijk. Ga je naar de bouwmarkt, dan stralen de staalkaarten je tegemoet – van perzikpracht tot futuristisch fluor. Latexen, of texen, is zelfs een werkwoord! Is er eigenlijk wel meer tussen hemel en aarde dan latex? Ik hoop het, want hoewel verfbedrijven de laatste jaren heus werken aan milieuvriendelijker verf, blijft het uiteraard een onfris goedje. Latex bevat onder andere VOS (vluchtige organische stoffen: soms brandbaar, soms met de nodige gezondheidsrisico's) en (micro) plastics. Dat kan beter! Toch?

Puur en onbewerkt

Mijn zoektocht levert al gauw tot de verbeelding sprekende recepten op. Wat dacht je van muurverf op basis van aardappelen. Of kwark! Nu is dat laatste misschien niet de meest klimaatbestendige keuze en bevat ook die met aardappelen zuivel, dus ik neus verder. Ik vind veel recepten voor het maken van kalkverf, in allerlei variaties. De een gebruikt alleen kalk en water, de andere gooit er een stuk of wat eieren doorheen om de verf soepeler te maken. Het gaat dan om gebluste kalk, calciumhydroxide. Dat maak je door water te mengen met onge-

bluste kalk en het spul te verhitten. Aha. Maar wat is ongebluste kalk dan? Geen goedje om zomaar te gebruiken, leer ik al snel. Nogal irriterend spul dat brandplekken kan veroorzaken op je huid. Het is gemaakt van verbrand kalksteen, mergel, beenderen en schelpen. Beenderen? Hú, daar word ik ook niet blij van. Kan het niet makkelijker?

Nou, een beetje. Na nog wat speurwerk stuit ik op een recept voor muurverf op basis van krijt, klei en bloem. Pure, onbewerkte grondstoffen, wat wil ik nog meer! Aan de slag dus. Ik lees dat ik de ingrediënten in elke zichzelf respecterende kunstbenodigdhedenwinkel kan kopen, dus – hup – daar ga ik. Eenmaal

aangekomen bevatten de schappen niets dat ook maar enigszins lijkt op klei en krijt in poedervorm. Bestellen kan, maar dan duurt het een week voordat ik mijn ingrediënten in huis heb. Ook de plaatselijke pottenbakker heeft niks op voorraad, dus ik kruip toch maar weer achter de laptop en duik de wereld van het krijtpoeder in.

Krijt wordt voor van alles gebruikt. Winkels voor veevoeder verkopen het om koeien te voorzien van extra calcium en tuincentra bieden het aan voor het oppimpen van gazonnetjes. Zou dit hetzelfde spul zijn als dat wat ik zoek voor mijn muurverf? Ik kan niet goed vinden wat de bestanddelen precies zijn, neem

het zekere voor het onzekere en ga voor de pure, duurder, variant uit een webshop voor keramisten. Ze hebben ook wit kleipoeder. Bloem heb ik al in huis.

Grijze smurrie

Een dag later kan het feest beginnen. In een van de recepten lees ik dat ik dat ik 3 delen klei, 1 deel krijt en 1 deel bloem moet mengen met water, maar verderop staat dat het eigenlijk niks uitmaakt en je ook gelijke delen kunt gebruiken. Ik gooi dus om en om een lepel klei, krijt en bloem in een emmer tot er een bodempje ontstaat. Daarna giet ik er water bij, roer ik tot het geheel ongeveer zo vloeibaar is als verf en begin ik het met een kwast op de muur te smeren. Ik probeer ook een roller, maar dat werkt niet erg best. Ik krijg de verf er niet egaal mee op de muur.

Het resultaat is schrikbarend. Mijn voorheen redelijk witte gangmuur is nu gedeeltelijk voorzien van een grijze laag smurrie. Volgens het recept moet ik me daar niet druk om maken, want het geheel schijnt uiteindelijk wit en egaal op te drogen. Niet druk maken? Aaargh! Ik stap subiet over op een ander recept, nog eenvoudiger: alleen krijt, bloem en water. Dat levert in ieder geval een iets lichtere substantie op. Hier ook gelijke delen, maar bij deze versie moet je de bloem eerst met heet water mengen tot een papje, het even laten staan en pas daarna krijt toevoegen. Als het te dik is, doe je er water bij tot je de gewenste dikte bereikt. Ik maak het mengsel wat dunner dan de vorige keer en schilder met mijn kwast de hele muur. Het stuk waar ik klei heb gebruikt, laat ik zitten.

Mijn muur als canvas

De volgende dag kan ik met eigen ogen zien: ik zat ernaast. De verf van beide recepten is keurig wit opgedroogd. De muur voelt fluweelzacht aan, vooral het krijtgedeelte, en heeft een heel andere uitstraling dan gewone muurverf. Warm, natuurlijk, levendig. Veelbelovend, want perfect is het zeker niet. Je ziet de

streken van de kwast goed zitten. Da's jammer, dus ik probeer het nog eens met de roller. Dat gaat makkelijker nu de verf dunner is. Ik moet wel even zoeken naar de juiste roltechniek, want het lijkt niet echt op latexen.

Nog een dag later is mijn muur klaar. Helemaal strak is het nog steeds niet, maar de oneffenheden zijn eenvoudig weg te schuren. Het effect van mijn schilderwerk is groots: ik heb niet de meest perfecte muur van de wereld, maar het is meer dan ooit die van mij. En – ook belangrijk! – ik heb zin gekregen in meer. Behalve dat er geen stank in huis hangt, vervlekken zo uit kleren en van vloeren gepoetst zijn en ik mijn verfkwasten gewoon onder de kraan kan uitspoelen, valt er nog zoveel te ontdekken! Kalk, aardappel, natuurlijke pigmenten: mijn muur is een leeg canvas waarop ik alles kan uitproberen. Experiment geslaagd! ■

Doe het lekker zelf en nu jij!

1
Kies de muur die je onder handen wilt nemen. Misschien niet beginnen met de hele huiskamer.

2
Zoek goed uit of je de ingrediënten voor je zelfgemaakte verf in een winkel op fietsafstand kunt kopen. Neem de tijd, zodat je niet op het allerlaatste moment nog je aankopen in een webshop moet doen. Bindmiddel (bloem) en verdunner (water) heb je vast in huis.

3
Om je muren van een kek kleurtje te voorzien, kun je natuurlijke pigmenten toevoegen. Werken met kleipoeder geeft ook meer kleur. Voor gebroken wit schijnt een schepje koffie te voldoen.

4
Nog hipper: roer een schep zand door de verf voor meer structuur.

5
Oefen jezelf in de nieuwe non-latex roltechniek en houd moed.

6
Spoel alles blinkend schoon, gewoon onder de kraan!

Bondgenoten/Meten=Weten

Strijden tegen de klimaatcrisis doe je niet alleen. Milieudefensie werkt daarom samen met allerlei bondgenoten. In deze rubriek gaat *Down to Earth* bij een aantal van hen op bezoek.

“Eigenlijk kwam ik naar Drenthe voor mijn rust”

In Drenthe houdt Meten=Weten in de gaten hoeveel gif van de leliebollenteelt er in de omgeving neerdaalt. Dat is eigenlijk de taak van de overheid, maar die houdt zich stil. Gepensioneerde ecologen en andere bezorgde omwonenden dwingen de provincie tot actie.

TEKST: ANNE HAVELAAR BEELD: NEGIN ZENDEGANI

Nijland neemt een watermonster

Graspollen, geel van glyfosaat

Bergen afgeschraapte topgrond

“Kijk, hier zie je hoe het land mishandeld is.” Guido Nijland, gepensioneerd ecooloog en bestuurslid van vereniging Meten=Weten, wijst naar een kale akker met diepe kuilen vol water. Aan de overkant liggen grote bergen zwarte grond. Die liggen daar al sinds het najaar, maar er groeit nauwelijks onkruid op.

De akker, in de buurt van het Drentse Westerveld, is van een veeboer in ruste die het perceel verpachtte aan een lelieteler uit het westen van het land. Op zo'n perceel worden een jaar lang leliebollen geteeld. Daarna is de grond zo vervuild met gif, dat hij jaren nodig heeft om te herstellen. Bij de leliebollenoogst in het najaar wordt de hele toplaag van de grond geschraapt, met bollen en al, om te voorkomen dat de bollen worden beschadigd. De bollen worden ergens anders schoongespoeld en de (vervulde) toplaag wordt daarna weer met zware landbouwmachines over het land verspreid. Daar ligt de toplaag van deze kale akker – de zwarte bergen – nog op te wachten. Het biedt een troosteloze aanblik.

Waarom verpacht zo'n boer zijn land eigenlijk voor de lelieteelt? Nijland: “Als boeren met hun bedrijf stoppen, hebben ze grond over. Dat kunnen ze aan een aardappelboer verpachten, die biedt 1000 euro per hectare. Een lelieteler biedt 4000 euro.” De lelieteelt, met afstand de teelt waarin de meeste pesticiden

worden gebruikt, is lucratief. Het merendeel – 90 procent – is voor de export, vooral in Japan en China wordt grof geld voor de bollen betaald.

Burgerinitiatief

Meten=Weten ontstond uit stichting Bollenboos, al in 2002 opgericht door bezorgde bewoners. Zij probeerden de gemeente Westerveld jarenlang te bewegen om de lelieteelt aan banden te leggen. Die inspanning was tevergeefs: de bollenteelt in Drenthe groeide gestaag door. Er verschenen lelievelden naast basisscholen en campings, naast bioboeren en melkveehouders die de koeien in de wei hadden staan. Mensen hadden last van prikkende ogen, benauwdheid en hoofdpijn.

Met de oprichting van Meten=Weten, in 2018, wilde een aantal bewoners de lokale overheid tot actie dwingen. Ziektes als kanker en Parkinson bleken wel erg vaak voor te komen in hun dorp, en alle kalveren van de boer naast het lelieveld werden doodgeboren. Zou dat ook door de pesticiden komen? Allereerst wilden ze de feiten op tafel krijgen: welke middelen worden er gebruikt, hoe schadelijk zijn die en komen ze ook terecht in hun eigen (moes)tuinen? Ze gingen met de pet rond bij vrienden en familie om het eerste onderzoek te financieren. De resultaten waren schokkend: in (moestuin)planten en in de bodem in de buurt van de bollenvelden bleken de resten van 57

bestrijdingsmiddelen te zitten, waaronder verboden stoffen. Die bevindingen leidden in 2019 tot veel ophef in de media.

Pesticiden in de natuur

“We dachten: nu komt de overheid wel in beweging”, zegt Nijland, bij hem thuis in Geeuwenbrug. Dat was niet het geval. Toenmalig landbouwminister Schouten kwam wel langs. Er kwam ook een gesprek met het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Ctgb), de instantie die middelen beoordeelt voor toelating. Het Ctgb was van mening dat de gevonden middelen onder de veilige norm bleven en daarmee was ook voor de minister de kous af.

Henk Baptist, net als Nijland gepensioneerd ecooloog, zit ook aan tafel in Geeuwenbrug. Hij is lid van de kerngroep van Meten=Weten. Baptist: “Het Ctgb keek alleen naar de gehanteerde veiligheidsnormen voor volwassenen. Maar wáár de stoffen werden aangetroffen, namelijk op plaatsen waar ze niet horen, daarover zeiden ze geen woord.” Dat was voor Meten=Weten de aanleiding om ook in natuurgebieden te gaan meten.

Het bestuur van Meten=Weten, met links Henk Baptist en in het midden Guido Nijland

De gemeente Westerveld telt drie grote Natura 2000-gebieden. “Volgens de Europese Habitatrichtlijn mogen die gebieden niet verder verslechteren. Maar dat is door de Nederlandse overheid jarenlang genegeerd”, zegt Baptist. Nijland: “Uit onze metingen blijkt dat sommige pesticiden zich heel gemakkelijk verspreiden via lucht en water. We vonden veertien pesticiden in een Natura 2000-gebied, op een kilometer afstand van een akker. Volgens de wet mag er helemaal geen landbouwgif in Natura 2000-gebied terecht komen. Die veertien stoffen moeten dus verboden worden.”

Rechtszaken

Meten=Weten wil provincies, die verplicht zijn om hun natuurgebieden te beschermen, via de rechter dwingen tot handhaving en regulering. Baptist: “Volgens die Europese Habitatrichtlijn hebben alle activiteiten in de nabijheid van een Natura 2000-gebied een vergunning Wet natuurbescherming (Wnb) van de provincie nodig. Geen enkele lelieteler hier heeft zo'n vergunning en dat is volgens de provincie ook helemaal niet nodig.”

Daar dacht de rechter in een zaak aangespannen door Milieudefensie Westerveld – waarmee Meten=Weten regelmatig samenwerkt – anders over. Die oordeelde dat een lelieteler die wilde uitbreiden tot op 250 meter van een natuurgebied, wel degelijk

“Het ergste is dat het niet eens om voedselvoorziening gaat, daarvoor zijn de normen veel strenger”

een natuurvergunning moest hebben. De provincie Drenthe ging in hoger beroep, een zaak die nog wacht op behandeling. Meten=Weten diende vervolgens bij nog drie provincies (Friesland, Drenthe en Overijssel) handhavingsverzoeken in. Baptist: “Zoals verwacht werden de verzoeken door alle drie de provincies afgewezen. Daarom komen de zaken nu in april en mei voor bij de bestuursrechter.”

Deken van gif

Inmiddels heeft Meten=Weten zo'n 1300 leden. Dankzij donaties kan de burgerwetenschapsclub nu het hele jaar door metingen doen. Tijdens ons ritje door de omgeving van Westerveld staat Nijland op een glimmende bol die in het Dwingelderveld staat. Het is een meetpaal. “We hebben er zeven. De filters ervan wisselen we elk zes weken. Door de metingen weten we nu dat er eigenlijk het hele jaar een deken van gif over het land ligt. In het voor- en najaar is er een flinke piek.”

In het voorjaar wordt er gespoten met fungicide (schimmeldodders), insecticiden en herbiciden (onkruidverdelgers). In het najaar, na de oogst, wordt er met glyfosaat gespoten, om het

resterende groen plat te spuiten. Over die schimmeldodders luiden artsen al jaren de noodklok. Nijland: “Schimmels worden in de bollenteelt bestreden met azolen. Het punt is alleen dat er steeds mee resistente schimmels ontstaan. Dat betekent dat wanneer iemand bijvoorbeeld een longinfectie krijgt die door zo'n resistente schimmel ontstaat, die ook niet meer behandeld kan worden met medische azolen.”

Steeds meer onderzoek

Meten=Weten ondersteunt ook burgers die in andere provincies met dezelfde problematiek te maken krijgen, en dat zijn er steeds meer. Nijland: “Ooit werden bollen vooral in Zuid- en Noord-Holland geteeld, maar daar is de bodemgezondheid inmiddels zo achteruit gegaan, dat steeds meer bestrijdingsmiddelen nodig zijn. Bovendien wilden de bollentelers graag uitbreiden. Eerst was dat vooral in Drenthe, nu zie je het nu ook steeds vaker in Brabant en Friesland.” Baptist: “Het ergste is dat het niet eens om voedselvoorziening gaat. Voor voedsel zijn de normen veel strenger.”

Meten=Weten werkt ook samen met onderzoekers. “Er wordt steeds meer onderzoek gedaan naar de gevolgen van pesticiden op mens en dier, bij Wageningen University & Research bijvoorbeeld. Dat is hoopvol”, zegt Baptist. Toch vinden Nijland en hij het eigenlijk van de zotte dat een stel gepensioneerde burgers het werk doet van de overheid: zorgen dat wetten worden gehandhaafd. Baptist: “Het is meer dan een halve werkweek per week. En dat terwijl ik na mijn pensionering naar Drenthe kwam voor mijn rust. Dat is niet helemaal gelukt.” ■

MARGARITA VOSSSEN

Margarita Vossen is huisarts in Zuid-Limburg. Daar ziet ze wat luchtvervuiling doet met mensen. Ze voert actie tegen privéjets en wil de zorg verduurzamen.

TEKST: DEWI GIGENGACK BEELD: ROBERT ELSING

“Mensen worden ziek van luchtvervuiling en klimaatverandering, dat zie ik als huisarts heel duidelijk. Daarom voer ik actie tegen Maastricht Aachen Airport. Nergens anders in Europa ligt een vliegveld zo dicht bij meerdere woonkernen. Op 1,5 uur rijden zijn nog eens zeven andere vliegvelden. Verlieslijdend en overbodig.”

Longklachten

“Privéjets zijn extreem vervuilend. Veel privévluchten komen van dichtbij, zoals Amsterdam, Luik en Parijs. Vliegtuigen stoten fijnstof en ultrafijnstof uit dat in de longen en bloedvaten terecht komt. Dat veroorzaakt hart- en vaatziekten en longklachten. De geluidsoverlast zorgt voor stress en slaapverstoring. De CO₂-uitstoot verergert allergische

reacties en hooikoorts. Collega-huisartsen die in de wijken bij het vliegveld werken, maken zich zorgen over het aantal longklachten dat ze zien. Maar het is heel lastig om hard te maken dat het vliegveld de oorzaak is.”

Gezondheids crisis

“Volgens de Wereldgezondheidsorganisatie is de klimaatcrisis de grootste gezondheids crisis van de 21ste eeuw. Als de planeet ziek is, worden haar bewoners ook ziek. In de spreekkamer zie ik de directe én indirecte effecten van klimaatverandering op de gezondheid, bijvoorbeeld tijdens hittegolven. Het is bekend dat kwetsbaren als ouderen en baby's dan sneller uitdrogen. Maar mensen ervaren ook meer stress, waardoor het middenmisbruik stijgt. En er is

sprake van meer agressie, mishandelingen en suicides tijdens een hittegolf.”

Echte invloed

“Ik werk parttime, zodat ik me daarnaast kan bezighouden met klimaatactivisme en verduurzaming van de zorg. Zo ben ik ambassadeur van de Groene Zorg Alliantie en strijd ik via het initiatief ‘Van wie is de lucht?’ voor een verbod op fossiele reclames. Als zorgverleners staan wij dicht bij mensen. Ze vertrouwen ons. Ook de politiek luistert naar ons. Wij kunnen echt invloed hebben. Ik hoop dat het vliegveld zo snel mogelijk dichtgaat. Dat zal eerder om economische redenen gebeuren dan vanwege gezondheid. Pijnlijk, want gezondheid en welzijn zouden op één moeten staan, boven financieel gewin.” ■

Het prijskaartje van de Surinaamse GOWTU BERGI

In het binnenland van Suriname wordt goud gewonnen. Het werk in de kleinschalige mijnen is gevaarlijk, maar andere manieren om geld te verdienen zijn er voor Marrons uit de buitenwijken van de hoofdstad steeds minder. Onderzoekers Susan Oberndorff en Paul Mutsaers reizen van Paramaribo naar Langatabiki.

TEKST EN BEELD: SUSAN OBERNDORFF EN PAUL MUTSAERS

We lopen door de straten van Sunny Point. We zijn naar deze wijk van Paramaribo gekomen voor onderzoek. Eén woord valt ons in het bijzonder op. ‘Bezete’, staat er met verf of graffiti op meerdere woningen geschreven. “Wat betekent dat?”, vragen we aan een groepje mannen op de hoek van de straat. “Wat, dat woord? Dat doen mensen die een tijdje de stad uit zijn. Ze willen voorkomen dat krakers hun huis bezetten.” Veel mensen gaan regelmatig naar het binnenland, voor familiebezoek maar ook om geld te verdienen als goudzoeker. Bij terugkomst is de beschikbaarheid van een huis allesbehalve zeker. Niet alleen kunnen er krakers in zitten, de politie houdt regelmatig schoonveegacties waarbij huisjes met de grond gelijk worden gemaakt.

Het zijn hoofdzakelijk Marrons die in deze buitenwijk wonen. Marrons zijn

nazaten van tot slaaf gemaakten die in de 17de en 18de eeuw de Nederlandse plantages ontvluchtten. Zij stichtten vrije gemeenschappen in het binnenland, een proces dat marronage wordt genoemd. Zo ontstonden in het binnenland zes Marron-groeperingen: de Pamaka, Saamaka, Okanisi, Aluku, Matawai en de Kwinti. Nu horen Marrons steeds meer tot de stedelijke onderklasse in wijken zoals Sunny Point. Het zijn wijken waar de politie regelmatig wegblokkades opwerpt en hardhandig fouilleert. Waar een slachtoffer van een verkeersongeval zomaar een uur in een kuil aan de kant van de weg kan liggen vanwege gebrekkige noodhulp. Waar kinderen uren kwijt zijn om school te bereiken als gevolg van te dure buskaartjes door de gierende inflatie. Schrijnende voorbeelden van wat antropologen ‘infrastructureel geweld’ noemen.

Porknokkers

In het binnenland lijkt geen plek voor Marrons meer te zijn. Al sinds het einde van de 19e eeuw wordt daar op kleine schaal goud gewonnen, door Marrons maar ook door Chinezen en Brazilianen, de zogeheten *garimpeiros*. Sinds de jaren 1990 nemen multinationals als Newmont (VS) en Zijin (China) de goudwinning steeds meer over. Door de komst van het grootkapitaal en het uitgeven van grootschalige landconcessies komt de kleine zelfstandige goudzoeker er steeds beroerder vanaf. Deze porknokkers, zoals ze in Suriname worden genoemd, worden van hun eigen grondgebied verdreven en belanden uiteindelijk in wijken als Sunny Point.

Neem Raitjes – zijn achternaam heeft hij ons nooit verteld, iets dat hier niet ongebruikelijk is. Hij werkte voor een multinational in de goudsector, totdat hij op straat werd gezet. Nu verkoopt hij Surinaamse kroketten op de hoek van de straat en probeert hij voldoende geld te sparen om nieuw materiaal aan te schaffen en zelfstandig het binnenland in te trekken. Hij schat dat hij 5.000 dollar nodig heeft. “Het is gevaarlijk werk. Soms wordt er dynamiet gebruikt”, zegt Raitjes, terwijl we in de auto richting een muziekstudio rijden waar hij enkele dagen later een nummer zal opnemen met zijn vriendengroep. De uitdagingen waar een kleinschalige goudzoeker mee te maken krijgt, zijn groot. “Als er een nieuwe plek wordt ontdekt, komen de grote spelers altijd als eerste. Zij hebben de machines. En als een plek bezet is, is het lastig om nog mee te doen.”

Langatabiki

Kostgrondjes in de buurt van de Merian concessie

De kade in Langatabiki

Koloniale erfenis

Eeuwen geleden werden de Marrons door de Nederlandse koloniale overheersers steeds dieper het binnenland in gedwongen. Desalniettemin was hun guerrillastrijd zo succesvol dat in 1760 de eerste vredesverdragen werden getekend, waarmee de Marrons zelfbeschikking kregen in de regenwouden van Suriname. Deze constellatie hield stand totdat halverwege de 20ste eeuw de centrale regering de vredesverdragen aan zijn laars lapte. Boven aan de lijst met schendingen staat de aanleg van het Brokopondo-stuwmeer (zo groot als de provincie Utrecht) in de jaren 60, bedoeld om de bauxietindustrie – en later de stad Paramaribo – van elektriciteit te voorzien. Daardoor liepen 43 Saamaka dorpen onder water. Tijdens de binnenlandse oorlog (1986-1992) tussen het leger van Desi Bouterse en het Junglecommando van de Marrons, werden veel marrondorpen platgebrand door het leger. Veel Marrons kwamen zo gedwongen in Paramaribo terecht. Het vredesverdrag van 1992 kostte de Marrons veel verworven rechten: het binnenland, met haar rijkdom aan grondstoffen, werd vanaf dat moment gezien als het onbetwiste eigendom van de Surinaamse staat. Inmiddels is Suriname het enige land in het westelijk halfrond waar geen zelfbeschikkingsrecht over traditionele gronden geldt voor Marrons en inheemse groeperingen.

Gowtu Bergi

Hoe lastig het is om tegen die grote spelers in te gaan, blijkt ook uit het verhaal van Tjal, een voormalige goudzoeker. Hij woont in Langatabiki, de hoofdstad van de Pamaka. In 2011 riep president Desi Bouterse de Commissie Ordening Goudsector (OGS) in het leven met het doel de kleinschalige mijnbouw te transformeren tot een formele sector. Het mijngebied Gowtu Bergi, de Gouden Berg, werd verkocht aan het Amerikaanse Newmont en omgedoopt tot Merian. Newmont – toen nog Surgold geheten – was al sinds 2004 actief in het gebied, maar op 16 april 2011 kwam de overheid de porknokers eigenhandig verjagen van Gowtu Bergi. “Ze kwamen met wapens, militairen, politie”, vertelt Tjal. “Zélf met ambulances en lijkwagens.” Tjal behoort tot de Pamakaners: zij wonen ongeveer 30 kilometer ten zuidoosten van de mijn en ondervinden de meeste gevolgen van het nieuwe Merian.

Een van die gevolgen is dat de toenmalige regering Bouterse de traditionele verdeling van grond onder de Marrongroepen heeft verstoord. Op basis van stroomgebieden en traditioneel gebruik bepaalt het binnenlands bestuur, het bestuur van de Marrons, welke grond tot welke groep behoort. Zo is Gowtu Bergi van de Pamaka. Het staat niet officieel op papier, maar binnen de gemeenschappen is die verdeling algemeen bekend. ‘Darrel’, een voormalige goudzoeker die alleen met een pseudoniem genoemd wil worden, legt ons in de auto op Langatabiki Road uit hoe de grondgebieden verdeeld zijn: “Zie je deze boom? Tot hier loopt het gebied van de familie die hier woont.” Desalniettemin konden deze onderlinge afspraken over grondbezit de vestiging van goudmijnbedrijf Newmont op Gowtu Bergi niet voorkomen. Voor de Surinaamse wet zijn de Pamaka namelijk officieel geen eigenaar van Gowtu Bergi. Ook het binnenlandse bestuur van de Marrons wordt, hoewel het wel

“Newmont moet ons helpen, want het is hun cyanide die bij ons terecht komt”

functioneert, niet officieel erkend. En het komt steeds vaker voor dat de centrale regering er geen rekening mee houdt

Andere groepen in het gebied verwelkomen de verdreven Pamaka niet op hun gronden om goud te zoeken, want ook zij hebben de inkomsten nodig om te overleven. Onderweg van Paramaribo naar Langatabiki legt onze taxichauffeur uit dat er conflicten ontstaan als porknokers besluiten om op de grond van een ander goud te gaan zoeken: “Tot de dood aan toe.” Porknokers kunnen wél voor een andere goudzoeker gaan werken, maar die optie is minder gewenst. Zoals goudzoeker Wim in Langatabiki vertelt:

“Als ik onder iemand anders werk, krijg ik elke maand hetzelfde geld. Terwijl, als ik zelf werk, dan kan ik soms per maand veel meer verdienen.”

Wrokomans

Net als de huizen in Sunny Point, zijn de gronden dichtbij Langatabiki ‘bezet’. Porknokers moeten elders op zoek naar goud. Diep in de nacht horen we vanaf de aanlegsteiger voor ons logeerkamertje een groep mannen. Het onmiskenbare geronk van een buitenboordmotor en daarna het terugkerende geluid van de jungle geeft aan dat ze zijn vertrokken. Het zijn porknokers die ‘s nachts naar mijngebieden in Frans-Guyana reizen. Een paar dagen later zien we ‘s ochtends een andere groep mannen vertrekken, gekleed in camouflageprint en voorzien van machetes en jachtgeweren. Onze tolk vertelt dat deze mannen de *wrokomans* heten: de *working men*. Gedwongen om verderop naar goud te zoeken, zijn ze vaak weken weg van Langatabiki. Mannen die geen andere goudgronden

vinden, verhuizen zoals Raitjes naar de stad om te hosselen: geld verdienen met kleine klussen.

De wrokomans verlaten Langatabiki, met alle gevolgen van dien. Een oudere bewoonster van Langatabiki vertelt hoe er vroeger in het dorp veel meer gaande was. Nu de porknokers in de weekenden niet meer langskomen om producten te kopen in het dorp of om hun familie te bezoeken, is het veel minder levendig. “Vroeger bakte ik broden hier in mijn oven en verkocht die aan de mannen, maar nu kan dat niet meer. Die mannen deden ook weleens iets voor het dorp, maar dat doet Newmont niet.” Het dorp is verarmd en veel huizen zijn verlaten of worden alleen nog gebruikt als families terugkeren tijdens hun vakantie.

Cyanide

Ondertussen doen in Langatabiki geruchten de ronde van baby’s die worden geboren met beperkingen. Het zou komen door cyanide en kwik in het

water, afkomstig van de mijnbouw. Henk laat ons zijn kostgrondje in de buurt van de Merianconcessie zien, waar hij cassave en rijst verbouwt. “Cyanide is nog gevaarlijker dan kwik: alles gaat ervan dood. Alle vissen en andere dieren.” Multinationals als Newmont maar ook kleinschalige goudzoekers gebruiken cyanide. Cyanide kan makkelijk worden geïmporteerd, waardoor kleinschalig gebruik niet wordt gecontroleerd. De giftige stof wordt toegepast om goud van erts te scheiden. In afgravingen, bekleed met plastic en gevuld met water en erts, wordt cyanide gegoten. Als die geïmproviseerde vijvers gaan lekken, komt het in het grondwater terecht.

Cyanide vormt een serieuze bedreiging voor de volksgezondheid en het milieu. In buurland Guyana brak in 1995 een dam van het Canadese Omai Gold Mines. Er kwam zoveel cyanide vrij dat de regering het drinken van grondwater moest verbieden en bewoners de rivier niet meer konden gebruiken. Recenter

Marronjongeren in Sunny Point, Paramaribo

BEELD: ELINE VERMEULEN

werd het gevaar van cyanide nog eens onderstreept door een ongeluk op het Brokopondo-stuwmeer. Mei vorig jaar sloeg een boot met cyanide om, waarna omwonenden al snel dode vissen en kippen aantreffen in het vergiftigde water.

Het 'stiefzusje' van Suriname

“Daarom moet Newmont ons helpen, want het is hun cyanide die bij ons terecht komt”, vertelt Henk terwijl we van zijn kostgrond terugrijden naar de stad. Hoewel het risico op een cyanide-lek bij Newmont niet hoog is, is hij niet de enige Marron die vindt dat Newmont de bewoners meer voor dit allesvernietigende risico moet compenseren. Op zijn minst zouden de bewoners een betere compensatie moeten krijgen voor het feit dat ze hun gebied zijn kwijtgeraakt. Seleso woont met zijn moeder langs Langatabiki Road. Hij legt uit hoe het kan dat Newmont zich hun grond zomaar kon toe-eigenen. “Onze leiders hebben het pad voor ze vrijgemaakt. Zij geven

Gedwongen om verderop naar goud te zoeken, zijn de wrokomans vaak weken weg van huis

niet om de mensen in het binnenland.” Onze tolk vult aan: “Het binnenland is als het stiefzusje van Suriname.”

De grond terugkrijgen is een strijd die velen allang hebben opgegeven. Een rechtszaak bij het Inter American Court of Human Rights werd door de Marrons gewonnen, maar leverde niets op. De overheid weigert simpelweg om de uitspraak uit te voeren. Zo komen steeds meer Marrons in de stad terecht, verdreven door oorlogsmisdaden, een totaal gebrek aan faciliteiten en het giftige

cyanide in de rivieren. Daar betalen zij, met hun ongelijke positie in de stedelijke marges, de prijs voor de Surinaamse gouden bergen. Nu Nederland formeel zijn excuses heeft aangeboden voor het slavernijverleden, koesteren sommigen de stille hoop dat herstelgelden werkelijkheid zullen worden en bestemd zullen worden voor milieubeleid en economisch herstel. Economisch herstel dat hopelijk ten goede zal komen aan mannen als Tjal in Langatabiki en Raitjes in Paramaribo. ■

Onderzoek

Susan Oberndorff en Paul Mutsaers zijn verbonden aan de Radboud Universiteit. Paul doet sinds 2022 onderzoek naar de positie van Marronjongeren in de stad en de binnenlanden. Susan onderzoekt sinds 2023 de sociaal-economische impact van Newmont Gold inc. op de Pamaka en Kawina.

Bushmen zonder bush

Met moeite wrong ik me tussen de distels en doorns door terwijl ik wanhopig het groepje jongens probeerde bij te houden. Met rechte rug en opgeheven hoofd liepen ze met kleine maar razendsnelle pasjes. Vanaf een afstand leek het alsof ze een normaal wandeltempo aanhielden. Ik had echter voortdurend het gevoel dat ik moest rennen. Abrupt stopten ze. Een schot. De pijl vloog door de lucht. Ze stoven door het zand om hem een kilometer verderop behendig uit een boom te schudden. De pijlpunt zat dwars door het tere nekje van een kuiken van een voor mij onbekende vogelsoort. Trots hielden ze het diertje omhoog terwijl ze zijn geluid imiteerden. De jongens waren tussen de 14 en 18 jaar oud. Ik vroeg me af hoeveel van deze graatmagere kuikens ze dagelijks nodig hadden. En dan waren er nog 35 familieleden om te voeden.

De Hadzabe zijn de laatste jagers en verzamelaars van Tanzania. In december 2022 trok ik naar het westelijke provincieplaatsje Karatu. Van daaruit reed ik uren door een alsmaar dorrer wordend landschap. Officieel was het regenseizoen begonnen, maar er was geen druppel water te bekennen. Het land voelde kaalgevreten. Leeggeroofd. De ruige wildernis had plaatsgemaakt voor monotone velden met rode uien, bedoeld voor de export. Die uien slurpten het laatste water op. Het gevolg: de reeds uitgeteerde omgeving werd nog droger. Met de jonge jagers liep ik uren door een rivierbedding die nog het meest leek op een tropisch zandstrand. Hier en daar lagen visgraten. Mijn huid voelde aan als perkament. Mijn geld wilden de jagers niet hebben. Wel mijn mineraalwater, dat ze dronken alsof het een peperduur aperitief betrof. Dat was het hier wellicht ook.

De Hadzabe spreken een kliktaal en worden net zoals de San in Namibië vaak denigrerend ‘bushmen’ genoemd. Van bush was hier geen sprake meer. Normaliter jagen de jongens op aap en dik-dik, een kleine antilopesoort. Nu bestond hun dieet uit de laatste vogels die er nog leven en een zure bessensoort die mij

nog dorstiger maakte.

In het gebied van de Hadzabe leefden drie bevolkingsgroepen tot voor kort in perfecte harmonie met elkaar. De Toga hoeden schapen en geiten. De Datoga zijn smeden. De Hadzabe jagen en verzamelen. Ze onderhielden zichzelf met onderlinge ruilhandel. Zo deelden de Hadzabe hun vangst in ruil voor de kostbare pijlpunten. De Toga ruilden hun vee voor sieraden van de Datoga, of de bessen en honing van de Hadzabe. Hoe hongerig deze jongens ook waren, ze schoten niet op de loslopende geiten en schapen. Moeizaam knabbelden de dieren aan de laatste uitgedroogde blaadjes van een doornstruik.

De Hadzabe zijn nomaden. Ze wonen in vluchtig in elkaar gezette hutjes van takken en bladeren en schuilen als het regent in de holle baobabbomen. Hun gebied wordt echter steeds kleiner. Te klein. Veel van hen zijn aan de drank geraakt en

leven nu van groepjes toeristen die naar hun dansjes en pijl-en-boogschietkunst komen kijken. Slechts een paar families slagen erin hun traditionele levensstijl te behouden, maar daarvoor moeten ze steeds dieper de wildernis in trekken. Diezelfde toeristen betalen ondertussen tientallen dollars voor het handwerk van de Datoga. Daar kunnen de schrale besjes en iele vogeltjes van de Hadzabe niet tegenop. Ondertussen is de omgeving

van de Toga-herders bezaaid met plastic afval, het meest van al felgekleurde papertjes van de snoep die door de toeristen voor de kinderen wordt meegenomen. Na terugkeer van de jacht maakten de Hadzabe een kring en nodigden me uit met hen te dansen. Dat deed ik, terwijl de zoute tranen brandden op mijn gebarsten lippen. ■

Officieel was het regenseizoen begonnen, maar er was geen druppel water te bekennen

Mounir Samuel is onder meer politicoloog, journalist, auteur, cultureel ondernemer en adviseur. In zijn werk zoekt hij naar concrete oplossingen voor grote vraagstukken als duurzame systeemverandering en klimaatrechtvaardigheid.

“We vinden elkaar in de basis: strijden voor de democratie”

De afgelopen weken protesteerden in Duitsland meer dan een miljoen mensen tegen de radicaal-rechtse partij Alternative für Deutschland. De klimaatbeweging is een drijvende kracht achter deze demonstraties. Klimaatactivisten Luisa Neubauer en Tanja Rakocevic vertellen.

TEKST: ROSA HOFGÄRTNER BEELD: FRIDAYS FOR FUTURE

Op 10 januari bracht het onderzoekscollectief Correctiv een gedetailleerd verslag uit over een geheime bijeenkomst tussen onder meer politici van Alternative für Deutschland (AfD), neonazi's en rijke zakenlui. De meeting – die plaatsvond in een villa in Potsdam twee maanden daarvoor – was bedoeld om een 'masterplan' te bespreken. Het plan: tot 2 miljoen mensen uit Duitsland naar Noord-Afrika deporteren, waaronder asielzoekers, mensen met een verblijfsvergunning en 'niet-geassimileerde' Duitse burgers.

Het nieuws trok als een schokgolf door Duitsland. AfD is momenteel de op vier na grootste politieke partij van het land met 11 procent van de zetels in de Bundestag. Volgens peilingen zou de partij wel eens de op een na grootste kunnen worden als er nu federale verkiezingen zouden worden gehouden. Met drie deelstaatverkiezingen in aantocht – in Thüringen, Saksen en Brandenburg, waar AfD bovenaan staat in de peilingen – is de vrees dat de partij dit jaar al verder zal groeien.

Schandaal

Luisa Neubauer is een van de bekendste gezichten van Fridays For Future Germany, de organisatie die aan het roer stond van de klimaatstakingen in Duitsland. Nu is ze mede-organisator van de grote protesten tegen de radicaal-rechtse AfD, bekend onder het motto 'Zusammen Gegen Rechts'. Volgens Friday For Future Germany brachten de protesten op het hoogtepunt tot wel 1,5 miljoen mensen tegelijkertijd bijeen in zo'n veertig verschillende steden.

In een videocall legt Neubauer uit hoe de protesten tot stand kwamen: “Dit nieuws vroeg om een krachtig antwoord vanuit de samenleving: er moesten massademonstraties georganiseerd worden. We besloten zelf de handschoenen op te nemen,

aangezien wij daar al 5 jaar ervaring mee hebben.” Ze vervolgt: “Het gevaar van extreemrechts is dat het geleidelijk groeit. Mensen raken eraan gewend en de standpunten worden genormaliseerd. Schandalige uitspraken worden niet meer als zodanig ervaren. Wij hebben er weer een schandaal van gemaakt.” “Veel mensen maken zich zorgen om extreemrechts, maar weten niet goed wat ze er tegen kunnen doen. Deze protesten gaven mensen het gevoel dat ze weer iets kunnen betekenen. Het was voor het eerst in tijden dat mensen op zo'n grote schaal samenkwamen”, vertelt Neubauer. “Hoewel we het natuurlijk niet overal over eens zijn, vonden we elkaar in de basis, in deze gezamenlijke strijd voor de democratie. Dat is bijzonder in deze zeer gepolariseerde tijd. Hoop is heel belangrijk, maar hoop komt niet vanzelf. Je moet het zelf creëren.”

Voor Neubauer is dat geen grote verandering ten opzichte van de klimaatacties waar ze bij betrokken is. “De strijd tegen klimaatverandering kun je niet loskoppelen van de strijd tegen extreemrechts. We hebben sterke democratieën en instellingen nodig om de klimaatdoelstellingen te kunnen implementeren op een rechtvaardige manier”, zegt ze. “Het zou niet onze taak moeten zijn om zowel de democratie als het klimaat te verdedigen, maar we leven nu eenmaal niet in een sprookje.”

Twijfelaars en proteststemmers

Tanja Rakocevic is oprichter van Migrants for Future in Berlijn en maakt al jaren deel uit van de klimaat- en antiracismebeweging. Ze was niet betrokken bij de organisatie van de anti-AfD protesten, maar liep wel mee in een aantal marsen. “Ik vind het heel goed dat de protesten er waren”, vertelt ze. “Ze gaven veel mensen de kans om hun stem tegen extreemrechts te laten horen. Er waren echt enorm veel mensen op straat. De media-aandacht in heel Europa zorgde er ook voor dat mensen in andere landen zagen dat ze er niet alleen voor staan.”

“De protesten hebben misschien niet de overtuigde extreemrechtse stemmers beïnvloed, maar de twijfelaars of de ‘proteststemmers’ zeker wel,” zegt Rakocevic. “Er wordt nu anders over de Afd gesproken.” Een voorbeeld hiervan is de aangewakkerde discussie over het verbieden van de partij. Een online petitie die pleit voor een algeheel verbod op de Afd telt al meer dan 800 duizend ondertekenaars. Daarnaast tekenden bijna 1,7 miljoen mensen de petitie die een aantal grondrechten van Afd-prominent Björn Höcke wil afnemen zodat hij niet herkozen kan worden. Zowel Rakocevic als Neubauer steunen deze initiatieven. Neubauer licht toe: “In Duitsland hebben we mechanismen bedacht om de democratie te beschermen. Als de democratie daadwerkelijk in gevaar wordt gebracht, dan vind ik dat we hier gebruik van moeten maken – ook als dat gevaar van een democratisch gekozen partij komt. Het verbieden van de partij lost niet alle problemen op, maar het is één manier om onszelf tegen de opkomst van extreemrechts te beschermen.”

Nieuwe gezichten

De protesten werden onderschreven door veel onverwachte stemmen, waaronder Duitslands bekendste schlagerzangeres Helene Fischer. Dat heeft eraan bijgedragen dat er uiteindelijk zo veel mensen op straat kwamen, denkt Neubauer. “We zagen boeren, verplegers en katholieke priesters hand in hand lopen met feministen en klimaatactivisten. Er liepen ook vakbonden en ondernemers mee.” Ook konden ze veel mensen overtuigen die normaal niet de straat op gaan. Rakocevic: “Het waren niet alleen de politiek geëngageerde mensen die je normaal altijd ziet bij demonstraties. Er waren veel mensen aanwezig die normaal gesproken stil blijven. Voor mij kwam het nieuws van onderzoekscollectief Correctiv jammer genoeg niet als een verrassing, maar het heeft veel andere mensen wel wakker geschud.” Neubauer voegt eraan toe: “De zwijgende, witte middenklasse zag het nu echt als een *bürgerpflicht* om de straat op te gaan.”

“De strijd tegen klimaatverandering kun je niet loskoppelen van de strijd tegen extreemrechts”

Er is meer nodig

Rakocevic hoopt dat er binnen de klimaatbeweging meer naar andere stemmen gaat worden geluisterd. “In Duitsland zijn veel mensen met een migratieachtergrond. Die stemmen worden niet genoeg gehoord en maken nog te weinig deel uit van de structuren die het voor het zeggen hebben. Dat moet echt veranderen.” Om te beginnen bij pro-Palestijnse stemmen, vindt Rakocevic. Haar beide ouders komen uit voormalig Joegoslavië. “Ik voel me al langer niet meer veilig in Duitsland, het land waar ik opgroeide. Ik vraag me soms af of ik in Duitsland wil blijven en voor hoe lang nog. Ik hoor dit van veel van mijn vrienden. Dat is echt angstaanjagend.” De protesten emotioneerden haar, maar echt hoopvol is ze nog niet. “Er is helaas zo veel meer nodig dan een paar grote protesten. Verschillende politieke partijen zijn naar de protesten gekomen, maar keuren tegelijkertijd racistische wetten goed. De mensen die nu niet op de Afd stemmen, kiezen misschien nog steeds voor partijen die tegen het

binnenlaten van meer vluchtelingen zijn. Hoewel de protesten mensen kritisch heeft gemaakt over de Afd, is het discours rond asielaanvragen bijvoorbeeld nog amper veranderd.”

Inzetten op *deep canvassing* zou hier verandering in kunnen brengen, denkt Rakocevic. Dat is een strategie die aan terrein won in de VS, waarbij gesprekken tussen mensen het uitgangspunt vormen voor maatschappelijke verandering. “Er is een verschil tussen mobiliseren (mensen oproepen te betogen – *red.*) en organiseren (mensen actief betrekken in de strijd – *red.*). Mensen op kleinere schaal samenbrengen, bijvoorbeeld binnen een buurt, is heel belangrijk voor maatschappelijke verandering op de lange termijn.” Neubauer wil zich de komende maanden richten op de Europese verkiezingen. “We zien dat de protesten zich al verspreiden, bijvoorbeeld naar Oostenrijk. Het is hoognodig dat in heel Europa mensen de straat op gaan tegen extreemrechts.” ■

FENNA SWART

Fenna Swart is oprichter van het Comité Schone Lucht. Dat burgerinitiatief voert campagne voor het recht op schone lucht en tegen biomassa.

TEKST: DEWI GIGENGACK BEELD: ROBERT ELSING

“Ik zat voor GroenLinks in de Amsterdamse politiek toen Vattenfall in 2018 kwam met plannen voor een biomassacentrale in Diemen. De presentatie bevatte prachtige plaatjes van de natuur. Ik dacht meteen: hier klopt iets niet. Gaan we bossen kappen en verbranden om het klimaat te redden? Als stadsdeel Oost wilden wij een onafhankelijk onderzoek naar de effecten op het milieu, maar dat kregen we niet voor elkaar.”

Samen strijden

“Ik ben uit de politiek gestapt en richtte het Comité Schone Lucht op. Activisme past beter bij mij. In de politiek is het ieder voor zich, terwijl wij met natuurorganisaties in binnen- en buitenland samen strijden voor hetzelfde ideaal. En we hebben geen enkel ander belang,

financieel of politiek. Dat maakt ons sterk en geloofwaardig. Wij willen dat biomassa verdwijnt uit de Europese richtlijn voor hernieuwbare energie, die biomassa ten onrechte als duurzaam aanmerkt. Ontbossing is een gevaar voor de betrokken gemeenschappen en de biodiversiteit. Biomassa verbranden is enorm vervuilend en het duurt jaren voordat nieuwe bomen CO₂ opnemen.”

Hoger beroep

“Afgelopen zomer wonnen we in hoger beroep de rechtszaak tegen Vattenfall. De Raad van State heeft de omgevingsvergunning voor de biomassacentrale vernietigd, en daarmee vervielen de aanmerkkingsvoorwaarden voor subsidies. Maar via een Woo-verzoek – de Wet open overheid – ontdekten we dat

Vattenfall toen al opnieuw subsidie had aangevraagd én gekregen. Ook daartegen zijn we in beroep gegaan, die zaak loopt nu. Dit moet wel het einde zijn van de biomassacentrale in Diemen. Want hoe gaat Vattenfall dit nog rechtpraten?”

Onbewezen experiment

“Ondertussen wil energiebedrijf RWE volledig overgaan op biomassa en daarbij de CO₂ afvangen en opslaan. Volgens RWE is dat duurzaam, maar dat is een fabel. Het is een onbewezen experiment dat afleidt van écht schone energie. Wij zijn nu al bezig met het informeren van politiek en publiek. Zo hopen we vanuit de samenleving de druk op te bouwen, zodat de politiek straks de benodigde vergunningen niet goedkeurt.” ■

Door meerdere ogen

De natuur
is de
verteller

De magische uitwerking van een goed boek is iedere keer weer een verrassing. Al na de eerste pagina's komt de beschreven wereld tot leven. De auteur bouwt zorgvuldig een verhaal op rond specifieke locaties, want zonder decor is het bijna onmogelijk om een overtuigend verhaal te vertellen. Een belangrijk onderdeel van dat decor: de natuur. Ondertussen raak je als lezer, als het goed is, betrokken bij een of meerdere hoofdpersonen. Een van de technieken die de auteur daarbij ter beschikking staat, is de vertelvorm. Een ik-vorm bijvoorbeeld, of een alwetende verteller. Die bepaalt het perspectief. Met een goed gekozen vertelvorm kan het verhaal op de best mogelijke manier worden verteld.

Samen en alleen

Schrijvers die je meenemen op een wandeling, dat gebeurt in de Terloops-reeks. Zo ook Thomas Heerma van Voss met *Omwegen* (2023). Vol frisse moed gaat hij mee op wandelvakantie met zijn toenmalige vriendin en schoonfamilie in de Ardennen. Het landschap moet prachtig geweest zijn, maar zijn we in staat om mooie omgevingen in ons op te nemen

als het tegenzit? Thomas geeft antwoord: "Ook van de omgeving die laatste wandelgang is me weinig bijgebleven, die was me onderhand zo vertrouwd geworden dat er slechts enkele scherpe flarden zijn blijven hangen. Hoezeer het glooiende landschap zo nu en dan werd opgeschrikt door nieuwe bakste-

Voeg er een dosis punk, dieren-activisme en motorcross aan toe voor een completer beeld

nen en balken die zich als dorp hadden vermomd." De woorden van Thomas bevatten een diepte die leidt naar zijn hart. In *Omwegen* is een openhartige ik-verteller aan het woord, die weinig terughoudendheid toont. Bijna dapper zoekt hij naar warme saamhorigheid, maar zonder welwillende anderen ben

je voorbestemd om – zoals uiteindelijk tijdens een zwempartij letterlijk gebeurt – van elkaar af te drijven.

Het dorp

Dichter bij huis leverde Gijs Wilbrink een knallende debuutroman af met *De Beesten* (2022). Kunstgeschiedenisstudente Isa Keller keert terug naar de Achterhoek om haar spoorloze vader te vinden. Voeg er een dosis punk, dierenactivisme en motorcross aan toe voor een completer beeld. Het boek speelt zich in de jaren negentig af, maar voelt hedendaags. Gijs bewijst een stilist te zijn door sterke, filmische beschrijvingen: "Een dichte damp stijgt op vanuit de IJssel, hij hult de rivierbrug in een gordijn van mist. De stalen reling is niet te onderscheiden van het kleurloze vergezicht, de oever en de weiden aan de overkant zijn nauwelijks te zien. De enige tint die het panorama van deze winterdag enigszins doorbreekt, is die van het diepgrijze water dat koppig onder de brug doorstroomt." Gijs koos ervoor om het perspectief deels te verweven met het plot: de verteller is een persoon die dicht bij Isa en haar vader staat. In eerdere bewerkingen speelde hij nog met het dorp als verteller, een 'personage' dat alles weet en voorziet

Dat idee heeft het niet gehaald. Waarschijnlijk is dat maar goed ook, want het had de kenmerkende nuchterheid van zijn verhaal naar de achtergrond gedrongen. *De Beesten* is een moderne klassieker in wording.

Een groter geheel

In *Empusion* (2022) schrijft Nobelprijswinnares Olga Tokarczuk over de zieke Mieczysla Wojnicz, die voor een behandeling naar een hersteloord in Görbersdorf gaat. De afgelopen jaren heb ik geen enkel ander boek gelezen met zoveel thema's en verborgen symboliek. Het verhaal speelt zich af in 1913 en belicht zaken zoals de rol van vrouwen en sociale klassen. En er gebeurt iets opmerkelijks. De natuur wordt opgevoerd als personage, de natuur is de verteller, en dat werkt voortreffelijk. Een passage over schilderkunst beschrijft hoe we landschappen waarnemen: "We zien zelden hoe een landschap echt is geschilderd. We stellen de scherpste van onze ogen af op de horizon en we een aanschouwen een panoramataje. Wat we dan zien zijn de lijnen van heuvels en hoogtes, de bossen, de bomen, de daken van de huizen en de loop van wegen, en aangezien wij weten wie ze zijn en hun namen kennen,

zien wij alles in dergelijke categorieën, alles afzonderlijk." Wat ons ontgaat: het grote geheel. Het lezen van dit boek vergt meer inspanning dan normaal. Het plot zit wonderlijk in elkaar. De natuur krijgt een stem. Het perspectief krijgt verschillende dimensies die je pas later ontdekt. Tot slot kun je tot de conclusie komen dat je al die tijd misschien wel naar het afzonderlijke hebt gekeken, terwijl het grotere geheel altijd aanwezig was – en zal zijn. Maar wat moeten we nu met al die perspectieven? Je hoeft je daar niet al te bewust van te zijn. Sommige invalshoeken bieden net iets meer ruimte om onze belevingswereld verder te laten rijpen. Daaronder valt ook: onze omgeving en de natuur. Hoe meer en hoe levensechter we ons daar een voorstelling van maken, des te sneller we iets kunnen voelen voor iets dat groter is dan onszelf. Dichter bij de natuur komen door boeken te lezen, dat kan. Als je ervoor openstaat. ■

Boekenliefhebber **Radjan Hanoeman** verdiept zich in de wereld van de literatuur. Ga mee op reis en zie hoe de natuurlijke wereld en boeken samenkomen.

Cultuurtips

YouTube HET E-TEAM

In deze webserie gaan de Rotterdamse 'supertwins' Mon en Gi de strijd aan met de klimaatcrisis: eco-activisme met humor, bedoeld voor jongeren. Ze sluiten Shell-pompen af samen met Extinction Rebellion en gaan de strijd aan met pesticiden in tuincentra met de Bijenstichting. Elke week komt er een nieuwe aflevering op het YouTube-kanaal: @e-teaminactie.

Bioscoop

PATRICK AND THE WHALE

Patrick Dykstra heeft zijn leven gewijd aan de studie van potvissen. Deze documentaire laat de bijzondere band zien tussen de wildlife-cameraman en de walvissen, één potvis in het bijzonder. Hij weet heel dichtbij te komen. Vanaf 18 april in de bioscoop.

Wereldmuseum Amsterdam IMPRINTS

Het Wereldmuseum nodigde drie kunstenaars uit om te reflecteren op het koloniale verleden van Nederland in Indonesië. Ze maakten werken over de gevolgen van oliepalmplantages, de psychische gevolgen van bezetting, loyaliteit en zelfbeschikking. Ook worden er koloniale propaganda-films geanalyseerd.

Podcast

DIT IS EEN GOEDE PODCAST

Als opvolger van *Dit is een goede gids* maakt duurzaamheidsexpert en presentator Marieke Eyskoot een podcast-serie waarin ze met BN'ers praat over duurzame gewoontes. Lang niet alles dat ze willen doen, lukt daadwerkelijk. Herkenbaar. Waar gaat het mis, wat kan beter? Marieke geeft tips.

“Een vis zwemt niet zomaar wat rond”

“Kijk, daar zie je het bewijs!” John van Boxel wijst naar een fuut die opduikt uit het water. Met zijn Vislift moeten vissen zich weer vrijelijk door de rivieren kunnen bewegen, ook als een dam hun de weg verspert. Nu zit de Linge weer vol barbeel en snoekbaars.

TEKST: JANNES VAN ROERMUND BEELD: MAARTJE KUPERUS

Van Boxel staat naast twee ronde koepels op de kade, aan de rand van het water van een aftakking van de Linge. Het is een vislift, een soort oversteekplaats voor trekvisen die van A naar B moeten zwemmen om te overleven. De Vislift is een ontwerp van Van Boxel. 6 jaar geleden richtte hij een eenmanszaak op met dezelfde naam. Nu gebruiken zeventien van de eenentwintig waterschappen zijn product en is het aanzienlijke team van Vislift verhuisd naar een nieuw kantoor in Waalwijk. Ook waterschappen uit Duitsland, België en Frankrijk tonen interesse.

Vispassages

Voordat hij zijn eigen vislift ontwierp, legde Van Boxel 'traditionele' vispassages aan, waarmee visen een door mensen aangelegde barrière, zoals een dam, moesten kunnen passeren. Belangrijk, want de dieren moeten soms vele kilometers migreren om te kunnen eten of paaien. Ooit konden visen het Europese landschap doorkruisen in rustig meanderende riviertjes, maar door menselijke ingrepen ging dat ecologische ideaalbeeld in kleine stapjes in rook op. Er kwamen rechte kades, snelle vaarroutes, harde stromingen en obstakels zoals dammen, sluizen en waterkrachtcentrales. Nederland is volgebouwd, ook in het water. Daarom zijn kunstmatige overgangen bedacht, vergelijkbaar met ecoducten over snelwegen.

Maar die traditionele vispassages werden vaak een bezuinigingspost. Men vond dat ze ook wel kleiner en simpeler konden, zegt Van Boxel. Kwalijk, want een uitgekleeft ontwerp kan de overlevingskans van een vissoort serieus inperken. Details bepalen of een vis de vispassage wel of niet aankan. "We denken dat een vis zomaar wat rondzwemt in het water en dan gewoon een menselijk bouwwerk inzwemt. Maar dat is echt niet zo."

Japanse karpers

Van Boxel bouwde een pilotmodel om te leren van vissengedrag en onderzoek te doen met camera's. Hij zag visen opvallend gedrag vertonen, zoals aarzelend wachten voor de poort van een vispassage, waar de vis met een lokstroom naartoe werd gestuurd. Van Boxel bedacht een grote 'rustkamer' waarin de vis bijkomt van de eerste inspanning om de passage te betreden. Pas daarna zwemt de vis in een cirkel verder omhoog waarbij verschillende 'kamers' worden gepasseerd, om uiteindelijk – na twee rondes van 360 graden – anderhalve meter hoger uit te komen. Vervolgens kan de vis aan de andere kant van de dam zijn tocht voortzetten.

“We zien soorten terug die al lange tijd niet werden waargenomen”

vormen hebben een natuurlijke energie-absorptie. Het water valt daar”, zo wijst Van Boxel naar de kletterende waterval, “1,5 meter naar beneden. De vis moet hier 1,5 meter omhoog. Dat moet je zo vriendelijk mogelijk maken.”

Daarnaast kwam hij een tweede voordeel op het spoor. “Ik ben bij kwekers van Japanse koi gaan kijken. Zij gebruiken allemaal ronde bakken. Een vis kijkt nauwelijks met de ogen, maar vooral met zijn zijlijn: een lijn stipjes aan de zijkant van het lijf die signalen uitzenden. In een vierkante omgeving komen die signalen keihard terug, in een ronde vorm weerkaatsten ze alle kanten op waardoor een vis zich minder opgesloten voelt, wat minder stress en angst geeft.”

Camera

In de eerste jaren werkte Vislift samen met de TU Delft waardoor “allerlei hydrologische hoogstandjes” werden ingebouwd. Daarna investeerde het bedrijf in een camerasysteem dat alle visen op basis van kunstmatige intelligentie registreert, een soort gezichtsherkenningstechnologie. Zo kunnen waterschappen met maar een paar minuten vertraging zien welke vis de rivieren doorkruist. Van Boxel opent de Vislift app. Daarop is een grafiek te zien met alle visen die de afgelopen dagen deze locatie zijn gepasseerd: in totaal 41 stuks, voornamelijk blankvoorn. Dankzij de camera's en sensoren worden patronen zichtbaar. “In het seizoen komt eerst de snoek, daarna massaal de blankvoorn, de jonge kolblei, en straks de zeelt en de bittervoorn. Dan, als laatste, de meerval.” Van Boxel laat op zijn telefoon een compilatie van visen zien. Snoek, voorn, brasem. Op enig moment zwemt een verdwaalde aalscholver voorbij, die met grote ogen recht in de camera kijkt.

Vislift claimt op basis van de camerabeelden opvallende successen, zoals hier bij de Linge, waar acht visliften achter elkaar zijn aangelegd. “We zien soorten terugkomen die al een lange tijd niet werden waargenomen”, zegt directeur Rutger Schrijer. Zo zag Vislift in 2020 een barbeel op de camera. “Het waterschap zei: ‘Dat kan niet! Wij doen al 20 jaar onderzoek en hebben die nog nooit gezien.’ Maar een paar maanden later waren er nog twee. Nu zien we honderden barbelen over de hele linie van de Linge.” Ook de snoekbaars wordt na de aanleg van visliften weer overal in de Linge gezien. “Het is schitterend mooi om te zien dat je als mens iets hebt bedacht wat graag gebruikt wordt door de natuur”, zegt Van Boxel. “Verschillende waterschappen hebben na het plaatsen van visliften van plaatselijke visverenigingen gehoord dat ze weer vissoorten vangen die vele jaren niet meer aangetroffen werden. Dat die zijn teruggekomen, is een kroon op ons werk.”

Visstand

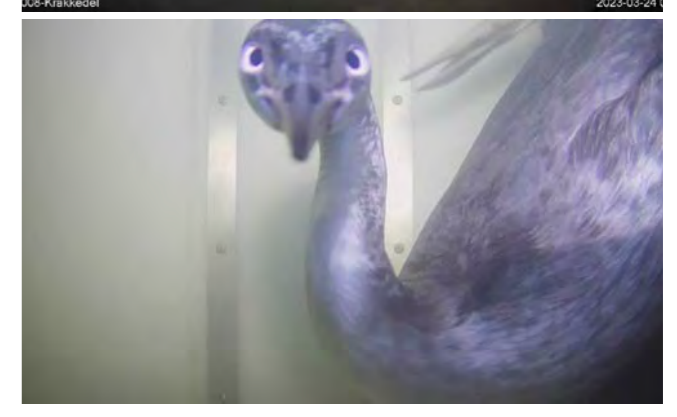
De zorg voor een gezonde visstand in Nederland kent zowel succesverhalen als mislukkingen, zegt buitengewoon hoogleraar zoetwatervisecologie Tom Buijse, verbonden aan kennisinstituut Deltares en Wageningen University & Research. Hij doet al sinds de jaren 90 onderzoek naar vispopulaties en hun herstel. De afgelopen decennia zijn problemen met blauwalg en vervuiling met de insecticide DDT en zware metalen succesvol aangepakt. Sommige visen, zoals de rivierprik, hebben zich hierdoor kunnen herstellen. Andere soorten, zoals de houting, die volledig verdwenen was uit Nederland, zijn door uitzettingen in Duitsland nu weer teruggekeerd.

Bij de zalm ligt dat anders. “Er is heel veel energie gestoken in herintroductie, maar na hoopvolle berichten in de eerste jaren lijkt het erop dat dit helaas niet gaat lukken”, zegt Buijse. “Een jonge zalm moet niet alleen langs of door waterkrachtcentrales in de Maas kunnen. Ze kunnen onderweg ook opgegeten worden, want de populaties van meervallen, aalscholers en zeehonden zijn allemaal toegenomen. Hartstikke goed, maar die moeten wel eten.” Visen komen op verschillende manieren in de problemen: ze komen obstakels tegen of komen in schroeven van schepen terecht, somt hoogleraar Buijse op. “Lange tijd werd vooral de sportvisserij met argusogen bekeken door ecologen, maar het is een opeenstapeling van factoren waarvan we de grootste boosdoener niet makkelijk kunnen aanwijzen.”

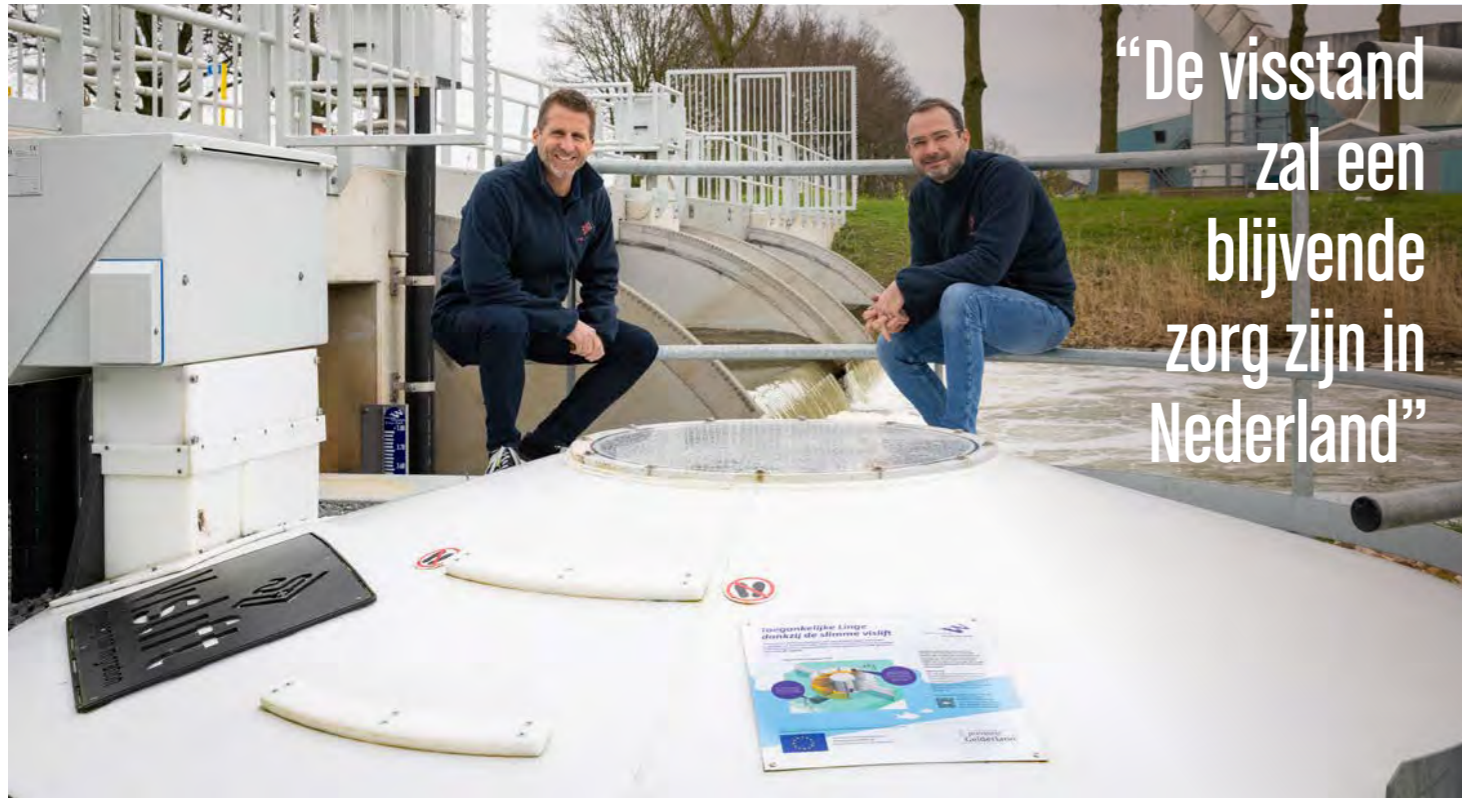
Chillroom

In de jaren '90 komt het idee 'Ruimte voor de Rivier' in zwang. Terug naar het meanderen, weg van de rechte kades en snelle vaarroutes. Een rustig stromende, meanderende beek is goed voor de biodiversiteit, en er hoeven geen menselijke barrières te worden geslecht. Het programma werd bekrachtigd door het parlement als de belangrijkste beleidsrichtlijn voor ruimtelijke ordening: de rivier mocht weer rivier zijn. “Toen dat politiek besloten was, was de vraag: hoe dan? Dat wist niemand”, zegt rivierwetenschapper Erik Mosselman, verbonden aan de TU Delft en Deltares. Mosselman was vanaf het begin betrokken bij Ruimte voor de Rivier, dat vooral was bedoeld om overstromingen tegen te gaan maar ook om positieve omstandigheden te scheppen voor de natuur.

Een van de maatregelen was het verlagen van kribben, korte stenen dammen die dwars in de rivier liggen. Op één plek in Nederland, in de Waal, werden die zelfs helemaal weggehaald. Er kwamen 'langsdammen' voor in de plaats: drie lange dammen van steen over een traject van 10 kilometer die in de lengte van de rivier werden aangelegd en zo de rivier in tweeën splitsen. Schepen varen door de hoofdgeul, de andere kant van de dam biedt beschutting tegen scheepsgolven en vormt een soort *chillroom* voor visen waar ze gemakkelijker kunnen eten en zich voortplanten.

Vissen die door de Vislift werden geregistreerd en een verdwaalde aalscholver

“De visstand zal een blijvende zorg zijn in Nederland”

“Schepen veroorzaken grote golven”, zegt hoogleraar Buijse. “Dat kost vissen veel energie. Die moeten dan meer eten om in leven te blijven. Achter de langsdam is de stroming veel zwakker.” Aan de kade in Tiel blijkt dat de langsdammen vandaag niet zichtbaar zijn door het hoogwater, maar ze zijn bij omwonenden bekend. “Het schijnt dat de vissen daar kunnen paaien”, zegt veerman René Peters. Hij vaart op de pont naar het plaatsje Wamel en laat op de radar in zijn kajuit zien waar de langsdammen liggen.

Aanvankelijk stond niet iedereen te springen. “Bij sportvissers was groot verzet”, herinnert Mosselman zich. “Juist de kribkopen die verdwenen, waren de meest aantrekkelijke visplekken.” De vissers werden bij de officiële monitoring betrokken met viswedstrijden. Er waren al snel opvallende resultaten te zien. “Er zat veel meer vis in die geulen achter de langsdammen dan voorheen”, vertelt Mosselman, die samen met hoogleraar Buijse betrokken was bij de monitoring. Zowel de ‘soortenrijkdom’ als de ‘dichtheden’ bleken groter te zijn. “Dat soorten waarvan men dacht dat ze waren uitgestorven weer gevangen werden, was een verrassing voor de sportvisserij. Zij hebben een deel van hun verzet laten varen. De mooiste plekken waren nog steeds weg, maar er kwam wel iets anders voor terug.”

Toekomst

Toch zal de visstand een blijvende zorg zijn in Nederland. In de toekomst ziet Buijse zeker een rol voor systemen zoals de Vislift. “Ze monitoren de omstandigheden, gebruiken video-

camera’s en sensoren voor watertemperatuur en hoeveelheid water, dat genereert nieuwe inzichten”, zegt hij. “Soms zien we ineens een vis op een plek die we daar nog niet eerder hadden gezien. Dan kun je uitzoeken waar dat aan ligt. Tijdens een warme week bijvoorbeeld zie je allerlei nieuwe vissen.”

Tegelijkertijd plaatst hij vraagtekens bij het succesverhaal van de barbeel. “Ik weet niet of die zo blij zijn dat ze in de Linge terechtkomen. De Linge stroomt niet hard. De barbeel wil stromend water. Vissen kunnen ook verdwalen. Als de rivier weer zakt en nagenoeg stilstaat, gaat de barbeel niet meteen dood – de stroming is vooral nodig om eieren van zuurstof te voorzien – maar ik vermoed dat dit geen geschikte habitat is. We moeten regelen dat ze de rivier ook weer uit kunnen.”

John van Boxel krijgt die kritiek wel vaker voor de voeten geworpen en stelt zich bescheiden op. “Mensen als professor Buijse hebben alle expertise, wij doen enkel waarnemingen. Op basis van de aantallen zou je zeggen: de barbeel zit hier wel graag.” Overigens kan de vis al in beide richtingen door de Vislift: ‘s zomers stroomopwaarts, ‘s winters stroomafwaarts. Daarnaast zijn er misschien wel andere redenen dan paaimigratiegedrag die een vis drijft, denkt Van Boxel. “Vroeger dachten we dat een vispassage maar een paar maanden per jaar moest kunnen functioneren, alleen in de paaiperiode. Nu zien we met de komst van continue monitoringstechnieken ook andere migratiemomenten. Wellicht dat vissen ook migreren omdat ze naar eten zoeken, of omdat elders de kwaliteit van het water

beter is. Soms is er zelfs meer migratie in het najaar dan in het voorjaar.” Waarom dat zo is, is een vraag voor de wetenschappers, zegt Van Boxel.

Discussie

“Klimaatverandering vraagt een verandering van onze omgang met de natuur en dus met onze hele leefomgeving”, zegt hoogleraar Buijse. “Vissen komen bijvoorbeeld bij droogte in de hoger gelegen delen van Nederland – in het oosten en zuiden – steeds meer in de problemen. Dan komen beken en stroompjes helemaal droog te staan. Nu wordt de discussie gevoerd of we meer stuwen moeten aanbrengen. Daarmee houd je natuurlijk meer water vast. Maar ik zou zeggen: zoek het vooral niet alleen in technische oplossingen.” Hij is enthousiaster over de aanpak in Brabant, waar door provincie en waterschappen bekeken wordt of dammen juist kunnen worden weggehaald. “Dan stroomt het water natuurlijk weg, dus is er meer nodig. Maar dan kan de beek opnieuw gaan meanderen.”

Op de vraag waar al dat water vandaan moet komen, heeft Buijse het antwoord al klaar: de landbouw. Daar moeten er harde noten worden gekraakt. “Vroeger zeiden we: we willen landbouw mogelijk maken tot aan de waterkant. En we hebben gewassen die niet tegen een hoge waterstand kunnen. Dus er zijn hooggelegen akkers en diepe sloten gekomen. Is er te veel water, dan gaat de sluis open en loopt het water weg.” Vervolgens hebben boeren in de zomer veel te weinig vocht in de akkers en moet grondwater worden opgepompt. Buijse: “Met deze inrichting is ons land minder toekomstbestendig.”

Misschien moet eerst worden nagedacht over een natuurlijke loop van het water – en vervolgens over het inpassen van de landbouw. De overheid overweegt nu om het ‘water sturend te maken’, wat betekent dat een rivier voorrang krijgt boven de dingen die wij als mensen willen doen. “Dan ga je nadenken over welke gewassen je dicht bij een meanderende beek zet, en welke er verder vanaf. Welk gewas kan ik telen in relatie tot welke grondwaterstand? We hebben steeds meer met extreme omstandigheden te maken en bijvoorbeeld met verzilting. Dat kan een wissel trekken op de natuur en op ons leven, op wat wij willen. Het wordt er niet makkelijker op. Ook niet voor de vissen.”

Zo tekent zich een paradigmaverschuiving af: van het aanpassen van de natuur aan de wensen van de mens, gaan we ons handelen aanpassen aan het ritme van de natuur. Daarvoor zal flauw gezegd nog veel ‘water door de Rijn moeten stromen’. In de overgangsfase – en op plekken waar dammen toch onvermijdelijk blijven – zijn uitvindingen die de schade van het menselijk handelen beperken, zoals de Vislift, een belangrijk onderdeel van de oplossing. Over de denkrichting zijn Van Boxel en Buijse het in ieder geval eens. Ze gebruiken er zelfs precies dezelfde woorden voor: “De allerbeste vislift is geen vislift.” ■

Een fopspeen tegen verandering

Reclames zijn interessant, ze vertellen ons veel over onze ongelijke samenleving. Zo spelen vrouwen vrijwel altijd de hoofdrol in reclames voor schoonmaakartikelen. En wat me steeds vaker opvalt zijn reclames voor duurzame energie of recycling met specifiek vrouwen van kleur. Want ‘zelfs’ of ‘ook’ Nederlanders van kleur zijn bezig met duurzaamheid, en dat beeld moeten we normaal gaan vinden. Natuurlijk, representatie is belangrijk. Decennia lang verbeeldden reclames een witte samenleving. En uiteraard willen bedrijven nieuwe klandizie bereiken met ‘inclusieve reclames’. Maar wat betekent representatie als het gaat om de groene transitie? De energiesector wordt nog altijd gedomineerd door technisch en economisch opgeleide – vaak oudere – witte mannen. Dat zie ik ook in mijn onderzoek rond de energietransitie. Jonge vrouwen zijn schaars en mensen van kleur al helemaal. Op die manier blijven hun ervaringen en perspectieven buiten beeld. Meer algemeen wordt de groene transitie nog vaak ontworpen door en voor de gegoede witte burgerij: klimaatsubsidies, biologische supermarkten en elektrische auto’s. En wat te denken van de semi-tot slaafgemaakte Congolese mijnwerkers die mineralen uit de grond halen voor ‘onze schone’ energietransitie?

Een pijnlijk ironisch beeld: de ervaringen van mensen van kleur zijn ondervertegenwoordigd in groene projecten en besluitvorming maar oververtegenwoordigd in groene reclames. Het is mooi dat er meer zonnepanelen-installateurs van kleur komen en actrices van kleur meer reclame-gigs krijgen. Maar de transitie moet verder gaan dan diversiteit onder uitvoerende arbeiders. Het gaat om de ervaringen van de meest gemarginaliseerde groepen, op alle niveaus. Ook nieuwe vormen van ‘groen kolonialisme’ moeten worden aangekaart. Een inclusieve en rechtvaardige transitie vergt meer dan symbolische beeldvorming. Sterker nog, we moeten waken voor *diversity washing* – in reclames en elders – omdat het fungeert als fopspeen die daadwerkelijke radicale verandering tegenwerkt.

Shivant Jhagroe doceert aan de Universiteit Leiden (Instituut voor Bestuurskunde). Hij onderzoekt duurzame transitie en klimaatbeleid, met speciale aandacht voor ongelijkheid en rechtvaardigheid.

Samen eten/De Ulebelt

Eten is meer dan voeding alleen. *Down to Earth* gaat langs bij volkskeukens, buurtkamers en pluktuinen waar gekookt wordt met respect voor de planeet.

Aanschuiven voor de voedseltransitie

Zelf koken en rechtstreeks inkopen bij de boer zijn belangrijk voor een gezonde en duurzame voedselvoorziening. Wie om de een of andere reden niet toekomt aan zelf koken, kan in Deventer bijvoorbeeld naar de aanschuiftafel van De Ulebelt.

TEKST: MICHIEL BUSSINK BEELD: DE ULEBELT

Aan het eind van een door-deweekse middag is het een levendige drukte op het terrein van educatieve stadsboerderij De Ulebelt. Deze groene oase aan de rand van de Deventer wijk De Vijfhoek omvat 7 hectare met volks- en schooltuinen, een kinderboerderij, boomgaard, bijenstal, horeca en dagbesteding. De geur van hooi stijgt op

uit de stal waar een koe, een geit, schaaap, varken en een handvol kippen huizen. Tegenover de ingang van de buitenschoolse opvang wordt gevoetbald. De ecologische volkstuinters hebben de eerste groentebedden ingezaaid. Terwijl kinderen over boomstammen klimmen op de natuurspeelplaats, zitten groepjes volwassenen op bankjes te keuvelen.

Binnen in de keuken van De Ulebelt is de vijftienjarige Gabor in de weer met een pastamachinetje om tagliatelle te maken voor het avondeten. “Goed zo, Gabor, misschien nog een keer er doorheen?”, zegt kok Willy Boogaard. Gabor kwam 2 weken geleden voor het eerst met zijn ouders eten bij de aanschuiftafel. Toen Willy doorkreeg dat Gabor koken leuk vindt en daar op zijn praktijkschool ervaring mee had opgedaan, vroeg ze of hij haar de volgende keer wilde helpen.

Zelf koken

Sinds ongeveer een jaar organiseert De Ulebelt de tweewekelijkse aanschuiftafel. Initiatiefnemer is Estella Franssen, die zich inzet voor een duurzame voedseltransitie. Zo zwengelde ze verschillende voedselcoöperaties aan: groepjes burgers

die gezamenlijk inkopen bij lokale boeren. “Want als je rechtstreeks inkoopt bij de boer, kan die meer verdienen aan zijn producten. Zo krijgt hij meer financiële armsgslag om duurzaam te boeren.”

Iedereen moet eten, dus die voedselcoöperaties zijn geschikt voor iedereen, dacht Franssen aanvankelijk. Totdat ze onder ogen zag dat steeds meer mensen niet meer zelf koken. Daarvoor hebben ze het te druk, of ze houden van het gemak van kant-en-klaar. Anderen kunnen niet koken of kennen de voordelen er niet van. “Terwijl zelf koken heel veel betekent”, volgens Franssen. Het is gezonder én je kunt rekening houden met milieu en dierenwelzijn. “Dat is veel

“Het is mooi als mensen helpen met koken, maar dat is niet verplicht”

moeijker als je je verlaat op producten van de voedingsindustrie. Die houdt zich vooral bezig met winst maken en niet met maatschappelijke waarden.” Om toch ook iets te kunnen betekenen voor mensen die niet koken, besloot ze op De Ulebelt een aanschuiftafel te beginnen.

Witlof en hemelsleutel

Tegen een kostprijs (richtbedrag 7 euro) kunnen bewoners uit de buurt aanschuiven. De Ulebelt faciliteert een en ander met de locatie, de plantaardige maaltijd wordt gekookt onder begeleiding van Willy Boogaard. “Het is mooi als mensen helpen met koken, maar dat is niet verplicht”, vertelt die. Boogaard is leerkracht in het speciaal onderwijs en geeft koken en tuinworkshops en wildplukexcursies. Als kok voor De Ulebelt wordt ze betaald

met een beetje subsidie van de gemeente Deventer, vanuit het idee dat samen eten goed is voor sociale cohesie en dat leren koken bijdraagt aan een gezonder eetpatroon.

Willy sorteert de groenten voor de salade op het aanrecht. Alle verse ingrediënten – witlof, winterwortel, appel – heeft ze ingekocht bij biologische boeren uit de buurt. De aanvullende veldsla, blaadjes van de hemelsleutel (een eetbare vetplant), vogelmuur en bloemetjes van de paarse dovenetel, heeft ze net geoogst uit de tuinen van De Ulebelt. “En moet je dit eens proeven, voor het toetje.” Ze geeft een lepeltje van een geurige, bruine crème die naar appelmoes met kaneel smaakt. “Dat heb ik in december gemaakt van mispels van een boom bij ons thuis in de tuin. Erg veel werk, vanwege de grote pitten.” Maar ook erg lekker.

Blijven plakken

Tegen half zes zijn Gabor en Willy klaar met koken en schuiven er acht eters aan. Er is in totaal ruimte voor twaalf gasten: in de zomer is het vaak wat drukker, is de ervaring. Boogaard vertelt over het hoofdgerecht van pasta met tomatensaus, groenten, tofu en verschillende garneringen die ze eerder al had voorbereid. Ze maakte een soort ‘vegan Parmezaanse kaas’ van gemalen amandelen met zout en edelgist. Nog wat extra pit geven de plakjes gemarineerde portobello paddestoelen.

Aan het eind van de maaltijd gaat de intekelijst rond voor de komende aanschuiftafels, een paar buurtgenoten helpen met afruimen en de afwas. Onder het afdrogen vertelt Estella Franssen over het onderzoek naar buurtrestaurants dat ze uitvoerde in opdracht van de City Deal Gezonde en Duurzame Voedselomgeving. De aanschuiftafel van De Ulebelt is bepaald niet de enige in zijn soort: alleen al in Deventer kwam ze 23 samen-eten-initiatieven op het spoor. Elders in het land zijn vooral de Resto’s

Portobello's uit de oven

Nodig:
4 portobello's
4 eetlepels olijfolie
1 theelepel gerookt paprikapoeder
Snuffje zout
Vers gemalen peper

Bereiding:
Verwarm de oven voor op 200 °C. Snij de portobello's in hele dunne plakjes. Maak een marinade van de olijfolie, paprikapoeder, zout en peper. Hussel de portobello's erdoor, verdeel ze over een bakplaat en bak 18 minuten in de oven. Schep ze halverwege een keer goed om. Serveer de portobello's als bijgerecht of strooi ze over een salade voor een lekkere bite!

van Harte bekend. “De initiatieven zijn heel verschillend: sommigen hebben een handjevol eters, anderen wel honderd per keer.” Ze worden meestal gestart vanuit een combinatie van motieven: religieuze overtuiging, het versterken van sociale verbinding, laagdrempelig gezonde maaltijden aanbieden en het bestrijden van eenzaamheid. “Bij sommige aanschuiftafels komen mensen die de rest van de week niemand spreken of warm eten”, vertelt Franssen. “Het zijn pleisters, die moeten we koesteren. En we moeten vooral doorgaan met plakken.” ■

KOM OP 31 MEI NAAR DE KLIMAATMARS OP DE ZUIDAS!

Op vrijdag 31 mei nemen we de Zuidas over

Dan lopen we mee met de klimaatmars. We kunnen namelijk niet wachten. 2023 was het warmste jaar ooit. Toch is wachten precies wat grote vervuilers doen. Ze hebben nog steeds geen goed klimaatplan. Daarom gaan we naar de Zuidas, hét symbool van de macht van grote bedrijven. Daar laten we 31 mei zien: vervuilers zijn sterk, met z'n allen zijn wij sterker!

**VRIJDAG 31 MEI
14.00 UUR
ZUIDAS, AMSTERDAM**

Loop jij met ons mee? Meld je aan en wij houden je op de hoogte!

MILIEU DEFENSIE
WE KUNNEN NIET WACHTEN

milieudefensie.nl/doe-mee/klimaatmars-zuidas

Brieven

Commons

In DtE 78 stond een stuk over Commons. Fijn! Een beroemde onderzoeker op dat gebied was Elinor Ostrom. Ze kreeg in 2009 hiervoor zelfs de Nobel Memorial Prize voor economie. Bekend is ook Ostroms law: *A resource arrangement that works in practice can work in theory*. Lange tijd veronderstelden economen dat mensen

natuurlijke bronnen gewoon opmaken. Ostrom zag dat er groepen zijn die bronnen duurzaam gebruiken. Vanuit dit praktische bewijs dat het KAN wilde ze onderzoek doen op welke basis mensen dat voor elkaar krijgen. Kan DtE een goed en laagdrempelig boek over haar aanbevelen? **Eric Auer**

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearthmagazine.nl of per post: Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

ALGEMENE LEDENVERGADERING MILIEUDEFENSIE

KOM JE OOK?

Meld je aan via: milieudefensie.nl/alv
020 - 626 26 20, of service@milieudefensie.nl

WAT KUN JE VERWACHTEN?

- Vaststellen visie over industrie
- Jaarrekening en jaarverslag 2023
- Presentatie nieuw ledenplatform
- Heerlijke, vega(n) lunch

**ZATERDAG 8 JUNI 2024, 10.00 UUR
IN UTRECHT OF VIA LIVESTREAM**

Bijlo's lijstje

Geo-engineering

Kijk, zeggen sommige wetenschappers. Als het in je huis te warm wordt, dan hang je zonwering voor de ramen. Dus, als het op de aarde te warm wordt... Precies! Dat noemen we Solar Radiation Management, een vorm van geo-engineering. De definitie daarvan is: het op grote schaal ingrijpen in de natuurlijke systemen van de aarde om klimaatverandering tegen te gaan. Zwitserland stelde onlangs voor een VN-expertgroep in het leven te roepen om te onderzoeken of de zon kunstmatig gedimd kan worden. De skipistes daar smelten namelijk als sneeuw voor de zon, dan komen er geen wintersporters meer en dan blijven ze zitten met al die kaasfondue en voedselbanken kennen ze daar niet. De kaasfondueproductie verlagen is niet im Frage, dat past niet in het Zwitserlevengevoel. Dus de zon moet dimmen. Dat kun je op de volgende manieren doen.

1 Wolken zaaien. Dat doe je door boven zee zogenaamde condenskernen de lucht in te spuiten. Dan leg je een deksel op de aarde en wordt de zonnestraling terug de ruimte in gestuurd. Maar voor Zwitserland is dat natuurlijk geen optie. Ze hebben geen zee, daarom noemen ze alle meren See. Een wolkendeksel op de Vierwaldstättersee zet geen zoden aan de dijk.

2 Wolken witter maken door enorme hoeveelheden zeezout de lucht in te blazen. Daar zouden ze dan dezelfde kanonnen voor kunnen gebruiken waarmee ze kunstsneeuw op de pistes spuiten. De energie die daarvoor nodig is, geeft weer heel veel broeikasgasuitstoot.

Maar ook daarvoor biedt geo-engineering een oplossing! Dan moeten we het wel mondiaal aanpakken.

3 Oceanen bemesten met ijzer. Dan komt er een chemisch proces op gang waardoor CO₂ wordt omgezet in plankton.

4 Gigazeewiervelden aanleggen in de oceanen, die absorberen heel veel CO₂.

5 Een enorme stofzuiger bouwen waarmee je CO₂ uit de lucht haalt.

De broeikasgassen die dát dan weer veroorzaakt, vang je af en sla je op onder de zeebodem. De energie die voor dat proces nodig is, wordt geleverd door nieuw te bouwen kerncentrales. O, mensjes mensjes mensjes mensjes mensjes.

TONZON

Isoleer nu de vloer met TONZON en bespaar straks op de energierekening

Lagere energiekosten en een warm huis?

TONZON zorgt al 44 jaar voor de warmste vloer met de hoogste besparing. De beste keuze voor het milieu en jezelf. Met TONZON Vloerisolatie bespaar je effectief energie en creëer je een aangenaamere temperatuur in huis.

Een andere techniek met een beter effect

TONZON Vloerisolatie met Thermoskussens is gebaseerd op andere natuurkundige principes en isoleert effectiever dan andere vloerisolaties. Door de Thermoskussens wordt de vloer sneller warm en houdt de vloer de warmte langer vast. De vloer wordt zelfs warmer dan de luchtlaag vlak boven de vloer. Met het vierkamer Thermoskussens bereik je zelfs een $R_c > 7 \text{ m}^2\text{K/W}$. Bij niet geïsoleerde vloeren met vloerverwarming kan de besparing zelfs oplopen tot $18 \text{ m}^3 \text{ gas/m}^2$.

Dubbele aanpak

isoleren en een drogere kruipruimte

Veel kruipruimtes zijn vochtig of nat. Daarom wordt in combinatie met de Thermoskussens een stevig zeil op de bodem van de kruipruimte gelegd. Deze Bodemfolie stopt de verdamping van vocht uit de kruipruimtebodem. Dit betekent minder vocht in de woning en een optimale werking van de Thermoskussens. Daarnaast zullen leidingen en ophangbeugels veel langer meegaan.

Ook in 2024 subsidie op TONZON vloerisolatie

Wil je meer informatie
over vloerisolatie?
Scan de QR-code

Kijk op de website van de overheid (www.rvo.nl) wat je moet doen om in aanmerking te komen voor de subsidie voor woningisolatie. Nu ook subsidie met maar 1 maatregel.

TONZON Vloerisolatie is zelf eenvoudig te monteren maar laat je het liever over aan professionals? Neem dan contact op met TONZON voor een vrijblijvende offerte. Let op! Subsidie geldt niet op doe-het-zelf montage.

Geen financiële middelen voor verbeteringen in je huis? Het Nationaal Warmtefonds biedt betaalbare leningen, vaak met 0% rente. Verhoog jouw wooncomfort en verlaag tegelijkertijd je woonlasten.

